

**M
A
G
Y
A
R
T
A
N
Í
T
Á
S**

Gulácsy Lajos (1882–1932): Paolo és Francesca

**2009/1.
JANUÁR-FEBRUÁR**

MAGYARTANÍTÁS

2009. 1. szám

L. évfolyam

Módszertani folyóirat

Megjelenik évente ötször:
január, március, május,
szeptember és november hónap-
ban.

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-
online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon: (1) 363-0276, telefax: (1) 221-6337

E-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Egyes szám ára: 390 Ft

Éves előfizetési díj: 1950 Ft

Két példány (azonos címre): 3100 Ft

Három vagy több példány (azonos címre) példá-
nyonként: 1500 Ft

Az elektronikus kiadás előfizetési díja: 800 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó
címén, levélben, telefonon vagy telefaxon.
Fizetés a megrendelést követően megküldött
számla alapján csekken vagy átutalással.

Hirdetési díjszabás:

Hátsó borító: 50 000 Ft + áfa

Belső borítók: oldalanként 30 000 Ft + áfa

Belső oldal: 20 000 Ft + áfa

TARTALOM

Széplaki György: Dialógus Fazekas Mihály <i>Nyári esti dal</i> című verséről.....	2
NYELV	
A. Molnár Ferenc: A Biblia és anyanyelvünk.....	3
ÉRINTKEZŐ MŰVÉSZETEK	
Győrffy Gabriella: Dante-értelmezések Gulácsy Lajos művészetében.....	8
IRODALOM	
Szalai Zoltán: A kötelező olvasmányok Változása a magyar iskolarendszerben (1920–1963).....	14
Szabó István: Miért szép, avagy hogyan válhatunk kompetenssé a versértelmezésben?	23
NYELVMŰVELÉS, HELYESÍRÁS	
Holczer József: Névváltoztat/ás?	27
Dóra Zoltán: Szül	27
KÖNYVBEMUTATÓ	
Cs. Jónás Erzsébet: Alakzatlexikon.....	29
VERSENYEK	
Szathmári István záróbeszéde az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati versenyen	33
Versenyeredmények.....	34
Adamikné Jászó Anna: A tizedik Kossuth- szónokverseny és retorikai konferencia krónikája	35
KÖNYVSZEMLE	
Soósné Molnár Helga: Koltói Ádám: Írások nyelvünkről, nyelvhasználatunkról ♦ Nguyen Than Nikolett: Karsainé Horváth Klára: Anyanyelvi feladatok.....	38
ÖTLETTÁR	
Raátz Judit rovata.....	40
E számunk szerzői:	
Adamikné Jászó Anna, tanár, ELTE BTK ♦ Dóra Zoltán, tanár, Vác ♦ Győrffy Gabriella, tanár, Bu- dapest ♦ Holczer József, tanár, Kecskemét ♦ Cs. Jó- nás Erzsébet, tanár, Nyíregyházi Főiskola ♦ A. Mol- nár Ferenc, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem ♦ Nguyen Than Nikolett, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Raátz Judit, tanár, ELTE BTK ♦ Soósné Molnár Helga, tanár, Cegléd ♦ Szabó István, tanár, Vámosgyörk ♦ Szalai Zoltán, egyetemi hallgató ♦ Szathmári István, egyetemi tanár, ELTE BTK ♦ Széplaki György, tanár, ELTE BTK	

Széplaki György:

Dialogus Fazekas Mihály *Nyári esti dal* c. költeményéről

TANÁR Fazekas Mihálynak ez a legszebbnek tartott, a legtöbbet idézett verse. Járjunk utána, vajon mi is ilyen magasra értékeltük?

DIÁK Igaz lehet, de én nem ismerem a többi költeményét, csak ezt. Szép, andalító, tényleg dal, annyira zenei hatású.

TANÁR Örülök, hogy tetszik. Áttekintve a régies szavak sorát, melyik keltette fel a figyelmedet?

DIÁK A *halkkal* (*halkan, csendesesen*), furuglyám, szellet, prüccsög, palattyol, hangicsál szóalakok furcsák, de magam is rájöttem a jelentésükre, de az *esti hajnalom* (*hajnal mint kezdet, vmi jó eljövetele*), a *fénnyel súllyán*: *fénye, melege erejétől, palolj* (*szórj, hints*) formák megfejtése már nem ment volna. Jó, hogy ezeket a szavakat régies helyesírással látom, nehezebb ugyan elolvasni, de így erősebbnek érzem a költemény zeneiségét.

TANÁR Nagyon igazad van, meg kell közelítenünk az eredeti hangzást. Mi az, ami még erősíti a zenei hatást?

DIÁK Nem számoltam meg, mégis feltűnő a sok l hang, r hang. Ettől olyan lágyan szól...

TANÁR Ha már belefogtunk a hangelemzésbe, legyen! Mi jellemzi az erőteljesebb hangadásokat?

DIÁK Azok inkább pattogóak p, g hanggal: prüccsög, hangicsál, palattyol, hápog. Az egész vers emlékeztet egy saját nyári élményemre. A Tisza-tónál láttam, hallottam hasonlókat tavaly nyáron. Ugye, ez is olyan alföldi tájversféle?

TANÁR Nem egészen. A költő nemcsak egyszerűen leírja környezetét, hanem láthatóan igen erős hozzá a személyes kötődése. Igazold ezt saját szavaiddal elmondva!

DIÁK A bevezető megszólításban, felkiáltásban és a záró részben is jelen van a költő. Mintha dalára, *furuglyája lány szavára* hallgatna természet, attól kezdődne el az est bíborfényvel, harmattal, állathangokkal. Majd a végén a munkában megfáradt embert is mintha álomba ringatná a szavával. Mégis erősnek, érzékeltesnek tartom az alföldi táj bemutatását. Csak szavakban is: *sík mező, juhász, mocsári nép, kaszás, szűr, pára, harmat, naplemente, csillagok, virágok fűszere* stb.

TANÁR Ez az, mégsemen leltározza a látottakat. Egy-egy vonással, szóval, tárggyal, hangadással képes az egészet elélni idézni. Olyan jól válogat a sokféle jelenségből, hogy mindjárt kitetszik, a költő által mélyen ismert, átélt valóság sugározza ki magából az érzelmeket. Fazekas Mihályt más költeményeiben is a természet meleg, áhítatos szeretete jellemzi.

DIÁK Tényleg, a Lúdas Matyi olvasásakor tanultuk, Fazekas foglalkozott botanikával is. Itt a versben néha úgy tetszik, mintha nagyítóval szemlélné a dolgokat, azután távolabbra tekint: a mezőre, fel a csillagos égre, a mennyboltra.

TANÁR Jól látod, akár meg is jelölhetjük, mely sorokban, szakaszokban közeli (miniatűr, egy-egy kicsi részlet), vagy éppen nagy, távoli a bemutatott jelenség. Sajátos ritmust ad a versnek ezek váltakozása. Ugyanakkor nagyon jellemzően kötött a versritmus. Olvasd csak hangosan, mit tapasztaltál?

DIÁK Egyszer úgy tűnik, magyaros, hangsúlyos a verselése, 4/4 és 4/3 szótagú az osztása, de van egy a szavakon is érvényesülő belső lüktetése. Időmértékes is?

TANÁR Mindkettő, már találkoztunk hasonlóval Weöres Sándor verseinél, ez az úgy nevezett szimultán verselés. Talán emlékszel, milyen a trocheus versláb, egy hosszú és egy rövid szótag. Ez lüktet a vers soraiban. Jól összeillik a magyaros verseléssel. Formailag szinte tökéletes. Még rímei is különlegesen. Nézd csak, milyen hosszú, több szótagosak is vannak: *tenger élő – felcserélő; fényel súllyán – szűre ujján; csendes este – vére teste*.

DIÁK Tényleg nagyon gazdag ez a vers. Pontosan ábrázolja a valóságot, mégis van benne valami kedves mesés, játékos, aprólékos.

TANÁR Jól érzed. Már jellemzően realista a táj bemutatása, de megtaláljuk benne a Csokonainál megismert rokokó stílus jegyeit is. Ezért is remekmű!

A BIBLIA ÉS ANYANYELVÜNK*

A kereszténység fölvételével a magyarság számára a Biblia rendkívüli jelentőségű lett. Bár az egyház hivatalos nyelve a latin, és az egész írásbeliség Magyarországon is először általában latin nyelvű, mégis számos egyházi tevékenység anyanyelven folyt, például a prédikáció, a gyónás. (Kezdetben a magyarság között ortodox, bizánci irányból is volt hittérítés, de ez aztán visszaszorult, Magyarország a nyugati kereszténységhez csatlakozott.) S nyilvánvaló, hogy a magyarsággal is a keresztény, a bibliai tanítást csak anyanyelvén lehetett megismertetni. Ez a magyar nyelv számára történetének legnagyobb kihívását jelentette: egy jórészt új – és eltérő földrajzi-történelmi háttérből származó gondolatvilágot kellett kifejeznie. Ami az ehhez szükséges sajátos szóincset illeti, azt egyrészt a magyar nyelv ősi, finnugor eredetű szavai, valamint korai kölcsön-szavai adták, olykor új jelentést is kapva vagy képzőkkel ellátva, összetételt alkotva; másrészt újabb jövevényszavak, főleg szlávok és latinok. Például, ősi szavak és a honfoglalás (896) előtti ismeretlen-bizonytalan eredetű szavak, illetve (főleg ótörök) jövevényszavak: *áld(oz)(at)*, *Atya* 'Isten', *(meg)bocsát*, *boldog*, *Boldogasszony*, *bűn*, *egyház* ('templom' jelentésben is), *húsvét* (szerb-horvát vagy latin mintára alkotott tükörszó), *imád*, *irgalom*, *Isten*, *kegyelem*, *lélek*, *menny(ország)*, *ördög*, *szövetség*, *(fel)támad*, *Úr* 'Isten', *üdvözlül*, *tanítvány*, *(meg)vált*, *vasárnap* stb.; honfoglalás utáni jövevényszavak; szlávok: *kárhozik* (a szláv *kár* szóból latin mintára alkotott tükörszó), *kereszt*, *keresztel*, *keresztény* (*keresztyén*), *malaszt* 'kegyelem', *pap*, *pokol*, *szent*, *péntek*, *szombat*, *szövétnek*; latinok: *advent*, *ámen*, *angyal*, *evangélium*, *óra*, *Paradicsom*, *próféta*, *templom*, *testamentum*; németek: *böjt*, *példa* 'példázat, hasonlat', *zsoltár*; olasz vagy német: *püspök*; vándorszó (többfelől is jöhetett: pl. latin, német, olasz, valamelyik szláv nyelv): *oltár*, *pünkösöd*; belső keletkezésűek különböző eredetű elemekből: *anyaszentegyház*, *nagypéntek*, *Szentlélek*, *szentírás*; stb. A jövevényszavak nemegyszer közvetítéssel kerültek hozzánk, például latin szó szláv nyelveken vagy szláv szó a németen keresztül. S a bibliai szó- és kifejezőkészlethez járul több más, ugyancsak az egyházi tevékenységhez kapcsolódó különböző eredetű szó, nyelvi szerkezet: *apáca*, *barát* 'szerzetes', *búcsú* 'bűnbocsánat, zárándoklat', *erekye*, *fráter* 'szerzetes', *gyón*, *káptalan*, *karácsony*, *keresztre feszít*, *kolostor*, *lecke* 'szentlecke, bibliai textus', *mise*, *ostya*, *szerzet(es)*, *zárándok(ol)*, *zsolozsma* stb.

Ugyanakkor számos bibliai, egyházi szöveg magyar fordítása, alakítása a szövegek bonyolultabb, emelkedettebb stílusú szerkesztését is megkívánta, s magával hozott, kialakított egy sajátos fráziskészletet is. Így a közvetlen vagy közvetett bibliai hatás szinte a honfoglalás utáni időktől fogva utat talált a magyar nyelv szó- és szóláskészletébe, valamint kifejezési módjába. Legkorábbi, másolatban fennmaradt, latin mintákat-eredeteket követő szövegemlékeink is bibliai témájúak, a Halotti beszéd vagy Halotti beszéd és könyörgés (1192–1195 között) a teremtés és a bűnbeesés történetét mondja el, s a temetendő halott üdvözülését kéri imádságra hív fel. Az Ómagyar Mária-siralom, az első ismert magyar vers (1300 körül) pedig a Krisztus keresztje alatt álló Mária fájdalmát írja le, s szó szerint is utal a bibliai Simeon prófétára s Mária általa megjövendölt fájdalomára (vö. Lukács 2/25, 34, 35). Több bibliai gyökerű, vonatkozású kifejezés, formula pedig

* Tekintettel Szenci Molnár Albert zsolotárparafraízis-fordításaira is. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 80. Készült az OTKA (K 69093) támogatásával.

már a Halotti beszédben is megtalálható: *pur es chomuv uogmuc*¹ (por és hamu vagyunk; vö. 1Mózes 18/27); *halalnec es puculnec* (halálnak és pokolnak, vö. pl. JánosJelenések 20/13, 14), *ovdonia es ketnie* (oldania és kötnie 'a bűn alól feloldozni vagy azt megkötni, nem megbocsátani', vö. Máté 16/19), s szinte egy egész bibliai mondat is: „ysa kí nopun emdul oz gimilstwl. *halalnec halaláál holz*” (vö. Vizsolyi Biblia, 1Mózes 2/17: „Mert valamely napon abban [a gyümölcsben] ejendel, *halálnak halálával halsz*”). A *halálnak halálával halsz* hármas figura etymologica (töszóisméltés) a héber eredetiben és a latin fordításban (Vulgata) kéttagú. A sajátos magyar szerkezet kiforrottságát nemcsak ez az egymástól négyszáz évnnyire lévő két adat bizonyítja, hanem sok XVI. századi és későbbi előfordulása: kódexekben, bibliafordítás-részletekben (több helyen), sőt lejegyzett beszélt nyelvi szövegekben is. (Pl.: Jordánszky-kódex, Érdy-kódex, Pesti Gábor evangéliumfordítása, Heltai Gáspárék közel teljes bibliafordítása, Erdélyi magyar szótörténeti tár.) Mint ahogy a másik három említett kifejezésre ugyancsak számos korai adatunk van, sőt ha szintén ritkább használatl is máig élnek. Az egyházi, a bibliai tanítás magyarul kezdetben lényegében, túlnyomó részben szóban hangzott, nyelvileg is főleg így követte a latint és formálódott, s csak igen ritkán írták le. A köznép, a világiak, sőt az apácák legtöbbje és a szerzetesek egy része is még hosszú ideig csak az anyanyelvükön és szóban érthették a tanítást, mert nem tudtak latinul, és így olvasni sem. A templomokban, az egyházi gyakorlatban elsősorban a legalapvetőbb, valamint az ismertebb bibliai, egyházi szövegeket magyarálták (miatyánk, apostoli hitvallás, tízparancsolat, evangéliumi részletek). *Magyaráz* szavunk korai jelentése 'magyar nyelvre átültet, lefordít'. Alakilag pedig a *magyar* névszóból való képzés. Az ismertebb szövegek magyar lejegyzései már a szóbeli tanításban, használatban létrejött jelentős nyelvi egységesülésre, csiszolódásra is támaszkodhattak, ezt mutatják a XVI. század elejéről fennmaradt első másolatok is. Említsük meg a miatyánk szövegét (Máté 6/9–13; s l. még Lukács 11/2–4), amely a legutóbbi időkig, illetve mindmáig részben megőrizte archaikus voltát (pl.: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben”; s nem, vagy csak újabban: „Mi atyánk, aki a mennyekben vagy”; és nem: „Mennyei Atyánk”). A nyolc boldogság szövege (Máté 5/3–10) is a legtöbb kódexbeli idézetben, korai bibliafordításban szinte azonos vagy kevésbé tér el. Ebből idézünk (megtartva a korabeli kiejtést, de mai helyesírással): Münchener kódex (1466): „Bódogok kegyesek, mert ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak”; Döbrentei-kódex (1508): „Bódogok kegyesek, mert ők földet bírják. Bódogok, kik sírnak, mert ők vigasztaltatnak”; Jordánszky-kódex (1516, 1519): „Bódogok az kegyesek, mert ők bírják az földet. Boldogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Debreceni kódex (1519): „Bódogok a kegyesek, mer ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Vizsolyi Biblia (1590): „Bódogok az kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak. Bódogok az alázatosok, mert ők örökség szerint bírják a földet”; Káldi-fordítás (1626): „Bódogok a szelídek, mert ők bírják a földet. Bódogok, a kik sírnak, mert ők meg-vigasztaltatnak”; stb. (S lásd még az 1975-ös új protestáns fordítást is: „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek, mert ők öröklük a földet”). Tudjuk, a kötelező vasárnapi templomba járást már Szent István elrendelte, a Kálmán király kori esztergomi zsinat (1100 körül) pedig részletebben határozott a prédikációk tartalma felől: a nagyobb templomokban – évenkénti beosztásban – az evangéliumok, a Biblia egy-egy szakaszát kell magyarázni, a kisebbekben pedig az Apostoli hitvallást és a Miatyánkot. Különösen ez utóbbi tény természetesen arra is rámutat, hogy alaposabb bibliaismerettel ekkor általában még nem számolhatunk. A kódexek korában (a XV. század vége a XVI. század első harmada) aztán már a Biblia számos könyvét is lefordították, sőt következtethetünk korábbi elveszett fordításokra is.

¹ Itt és a továbbiakban a Halotti beszédben a régies, felül hosszú szárú *s*, illetve alul hosszú szárú *z* betűt a mai alakokra írom át, a ma nem szokásos mellékjeleket és ékezeteket pedig elhagyom. A máshonnan (pl. a Vizsolyi Bibliából) való idézeteket viszont a korabeli kiejtés szerint, de mai helyesírással közlöm.

A Biblia ismeretét, hatását a reformáció jóval tovább növelte. Tanai, szövege heves vallási, társadalmi mozgalmak középpontjába kerültek. A könyvnyomtatás feltalálása, az iskoláztatás fejlődése révén pedig sokkal könnyebben hozzáférhetővé lett. A XVI. század harmincas éveitől magyarul is egyre-másra nyomtatják ki a Biblia kisebb-nagyobb részeit: Komjáti Benedek Szent Pál leveleit (1533), Pesti Gábor az evangéliumokat (1536), Sylvester János, illetve Félegyházi Tamás az Újszövetséget (1541, illetve 1586), Benczédi Székely István a Zsoltárok könyvét (1548), Heltai Gáspár és munkatársai majdnem a teljes Bibliát (1551–1556), Melius Juhász Péter pedig az 1560-as években néhány ószövetségi könyvet és az Újszövetséget fordítja le (ez utóbbiból nem maradt fenn példány). A Mohácsi vész (1526) után három részre szakadt ország viszonyai magyarázzák, hogy a teljes Biblia magyarra fordítására egészen a XVI. század végéig nem került sor. Északkelet-Magyarországon Károlyi Gáspár gönci esperes vezetésével egy kis közösségnek néhány főúri pártfogótól támogatva sikerült ezt a nagy munkát véghezvinnie, s 1590-ben Vizsolyban kinyomtatnia. A Vizsolyi Biblia Németh László szavaival főleg a reformátusság körében egyre mélyebbre hatolt „tudósok, urak és nép rétegeibe... S a szószekről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzetkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriumára s nagyanyánk pápaszemtokja alá”. Az eredeti Károlyi-fordítás nyelvi színvonal tekintetében lényegében nem emelkedik ki a korabeli egyházi irodalomból. Azáltal azonban, hogy a teljes Bibliát elsőként közvetítette, egyedülálló teljesítmény, s a hibákat általában fokozatosan kiküszöbölő, az erényeit pedig megtartó javított, majd revideált (javított, mérsékelten modernizált) kiadásai máig használatosak, a magyar műveltségre, irodalomra és nyelvre, a kialakuló nyelvi normára minden más könyvnel nagyobb hatással voltak.

Annak a megállapítása, hogy a (Károlyi-)Biblia nyelve, stílusa esetenként hogyan épült be az irodalmi művekbe, valamint a beszélt és írott nyelvbe, még jórészt a jövő feladata. Úgy látszik, hogy a biblikus stílus sokszor szinte a régivel, az archaikussal egyenlő. A Biblia ugyanis az egyetlen olyan folyamatosan használt könyv, amely modernizált változataiban is megőrizte a stílus bizonyos régiségét. Ez nyomot hagyott az egyházi nyelvben is, az újabb szépirodalomban pedig egyfajta stíluselemmé lett. Amikor Pál apostolnak Timóteushoz írt második levele nyomán egy verscímében Ady azt írja, hogy *A harcunkat megharcoltuk*, vagy amikor Babits a Jónás könyve című művében bibliai hangot üt meg („Monda az Úr Jónásnak: »Kelj fel és menj / Ninivébe, kiált a Város ellen!«”), a mondandónak archaikus, ünnepélyes színezetet ad. S figyelemre méltó, illetve jellemző, hogy nemcsak a református vallású Ady, hanem a katolikus Babits is a Károlyi-féle fordítás szövegét használja, egyébként az 1908-as revízió előtti, az eredetihez képest csak kevésbé módosított 1873-as szöveget.

A Biblia nyelvi befolyása kétségtelenül a szó- és szóláskincs, valamint a stílus terén a legerősebb. Csűry Bálint, a Debreceni Egyetem professzora 1940-ben publikálta református szülőfalujának, a szamosháti Egrinek azokat a szavait, neveit, szólásait és közmondásait, amelyek a Károlyi-Bibliából erednek. Ezeket – egy-két más vidékről valóval kiegészítve – vagy száz szócikkben és másfélszáz szótári egységben közölte. S nyilván Csűry gyűjtése sem teljes. Legelső példája: *eküdelek Ábrahám kebelibe* 'elhúzom a nótádat, eloltom a gyertyádat'. A kifejezés Lukács evangéliumára (16/22, 23) megy vissza, amely szerint Lázárt, a megvetett koldust holta után az angyalok Ábrahám ösatya kebelére, az üdvözülendők közé viszik. (A Halotti beszédben pedig a hívek azt kéri Istentől, hogy az elhunyt lelket Ábrahám, Izsák és Jákób kebelében, azaz az ő meghitt körükben, tehát a mennyországban helyezze el.) Lázár neve különben köznevesült is, a szegény, nyomorult koldust értik rajta: „Édes fíjam, be nagy *lázár* lettél ezen a világon!” Az *égbekiáltó vétek* szö szerkezet és maga az *égbekiáltó* melléknév meg például Mózes első könyvével függ össze. A testvérét, Ábelt irigységből megölné Káinnak mondja Isten: „A te atyádfiának vére kiált én-hozzám a földről”. Káinnak a nevéből lett *kaján* szavunk. Ennek első, 1621-ből való adata világosan mutatja az eredetet: *Kaján, Kajon*: Invidus ut Cain 'irigy, mint Káin'. Egy közösség legfiata-

labb tagja azért lehet annak *benjámija*, mert Jákób fiai között Benjámín volt a legfiatalabb. A nagyon idős embert pedig a Biblia szerint 969 évig élt Methusélah után nevezzük magyarosan *matuzsálemnek*. A héber *gyehenna* 'pokol' szó a magyarba is ebben az értelemben került át. A népnyelvben azonban van 'gazember' jelentése is (*vén gyehenna*). Szatmárnémetiben pedig azt a városrészt hívták így, ahol a bordélyház volt. Utóneveinknek egy igen jelentős része ugyancsak a Bibliából származik: *Ádám, András, Áron, Bertalan, Dániel, Dávid, Fülöp, Gábor, Gedeon, István, Jakab, János, József, Lukács, Márk, Máté, Péter, Pál, Sámuel, Simon, Tamás; Anna, Erzsébet, Eszter, Éva, Judit, Lea, Mária, Márta, Magdolna, Rebeka, Sára, Zsuzsanna* stb. Ezeknek a keresztneveknek (is) a legtöbbje családnévként szintén élhet, illetve helynevekként, azok részésként is (a templom védőszentje vagy a birtokos után nevezve): *Andrásfalva, Bethlen* (hely és személynév < *Betlehem*), *Erzsébetfalva, Fülöpszállás, Hosszúpályi, Máriapócs, Nagymihály, Sajtószentpéter, Somorja* (< *Szent Mária*), *Tamási* stb. S a külföldi földrajzi nevek közül is sokkal először a Biblia ismertetett meg bennünket: *Asszíria, Athén, Babilon, Betlehem, Egyiptom, Etiópia, Eufrátesz Ciprus, Izrael, Jeruzsálem, Jordán, Júdea, Libanon* (a hegység), *Kórinthosz, Kréta, Macedónia, Mezopotámia, Názáret, Nílus, Róma, Szíria, Thesszalonika, Tigris* stb. Mint ahogy az ottani valóság számos elemével is (áspiskígyó, cédrus, fáraó, mirha, skorpió, tömjén, zsinagóga stb.) Természetesen, ezekkel már csak később, a Biblia alaposabb és részletesebb ismerete által.

Egy-egy bibliai szót vagy fordulatot a magyar nyelv néha többszörösen is *a saját képére formál* (ez is bibliai kifejezés). Sisera kánaáni hadvezér volt, akit a zsidók végül megvertek. *Sisera-had* szavunk azért jelenthet zajosan tóduló embertömeget, gyermeksereget is, mert a magyarban Sisera nevét zajongást kifejező hangutánzó jellegűnek érezték. Majd a szónak más alakváltozatait is létrehozták: *siserehad, zsziserehad, zsziserahad* stb.

Szólásaink, állandósult szöszerkezeteink közt szintén igen sok a bibliai eredetű, vonatkozású: *bábeli zúrvarar; irgalmas samarítánus; kő kövön nem marad; mossa kezeit; őrzi, mint a szeme fényét; porból lettünk, és porrá leszünk; pusztába kiáltott szó; salamoni ítélet; Sodoma és Gomora; tejjel-mézszel folyó kánaán; tékozló fiú; tiltott gyümölcs; stb.* Ugyanez a helyzet a szállóigékkel, közmondásokkal: *Az aki keres, talál; Aki másnak vermet ás, maga esik bele; Ki mint vet, úgy arat; Senki sem próféta a maga hazájában* és még sok más a Bibliára megy vissza. Békés István a Napjaink szállóigéiben közel háromszáz, a Bibliából származó szállóigét, kifejezést számolt össze (lásd még pl. *Legyen világosság!, Akinek van füle, hallja!, Alfa és ómega* stb.). Megjegyzem, hogy jó néhány, a Bibliával összefüggő szó, kifejezés biztosan idegen nyelvből került a magyarba. Az *ádámkosztüm* és a *bűnbak* például németből való fordítás.

Noha a Biblia magyarításai közül a Károlyi-féle átültetésnek volt messze a legnagyobb jelentősége, nyelvünk bibliai elemei nem mind ebből, s nem mind ennek első kiadásából származnak. És természetesen ez is támaszkodott a korábbi fordításokra, a szóbeli szöveghagyományra is. Bár a korábbi katolikus gyakorlat szerint igen ritkán adták ki és (a templomon, a kolostorokon kívül) viszonylag kevésbé olvasták, több szállóigénknek Káldi György először 1626-ban megjelent katolikus fordítása az alapja, valamint a latin nyelvű Vulgata. Például a *Halála előtt senkit ne dicsérj!* (Sirák 11/29), a *Békesség a földön a jóakarátú embereknek!* inkább Káldi szövegére, az *Ecce homo!* 'Íme az ember!' (János 19/5) a Vulgatára megy vissza. A *siralom völgye* kifejezés (vö. Zsoltárok 84/7), a *Tebenned bíztunk eleitől fogva*, valamint az *Úgy áll, mint a Sion hegye* mondat, szállóige pedig Szenci Molnár Albert zoltárparafraízis-fordításából (90/1, 125/1) származik.

Az először 1607-ben megjelent és azóta sorozatosan kiadott Szenci Molnár Albert-féle – első sorban Ambrosius Lobwasser német szövegén alapuló és francia dallamokra készült – zoltárparafraízis-fordítások jelentőségét külön is megemlítem. Ezek a magyar protestáns, református népszerűség körében a későbbiekben igen elterjedtek, s az egyházi énekkinccs egy kivételes gyűjteményévé váltak, s egyben az egyházi, bibliai (jellegű) nyelvhasználat terjesztőivé, megerősítőivé is. Amikor 1882-ben a budapesti református egyháztól Arany János mint tanácsbíró a zoltárok újon-

nan tervezett szövegét „bírálat és véleményezés végett” megkapta, erre több okból nem vállalkozott. S megjegyezte, azt hiszi, „Molnár elég lett volna egészen szokatlan archaizmusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, úgy tiszteli”. Nagyjából ugyanerről az időről Csúry Bálint is azt mondja említett cikkében, hogy Szatmár megyei szülőfalujában „nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könyv nélkül tudta”. A gyermekek pedig a zsoltárból és a bibliából tanulták meg a folyékony olvasást. Idézzük későbből még Kányádi Sándort, aki – kisebbségben élő, erdélyi magyarként is – Egy csokor orgona mellé című versében így vall a Szenci Molnár fordította zsoltárokról: „orgonaszó orgonailat | ónkarikás ablaktányérok | lépesméz-ízű zsoltár | életem pünkösöd-évszaka | lelkem pünkösdi itala | máig zsongító óborom | nyelvem petőfísándora | albertus molnár”. – Igaz, a Szenci Molnár-zsoltároknak ez a szerepe mára lényegesen visszább szorult. Az aktív vallásyakorlók megfogytakozott körére, s a múlthoz kötődő főleg protestáns hagyományú értelmiség és szépirodalom egy részére jellemző.

A Bibliának a Károlyiék és a Káldi készítette, legelterjedtebb fordításait később nemcsak újították, javították, hanem különösen a XX. században a szentírásnak több új teljes és részfordítása is született. Köztük evangélikus fordítások is és az Ószövetség zsidó átültetése. A katolikusok 1973-ban, a protestánsok 1975-ben adtak ki új, általánosan használt fordítást, amit a protestánsok 1990-ben, a katolikusok 2005-ben még javítottak. (A reformátusok azonban tovább használják a Károlyi-fordítás 1908-as revízióját is.) Ezenkívül a katolikusok a Szentírást a Neovulgata alapján is újrafordították, ami „A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgata alapján” (Bp., 1997). Ezek az új fordítások a magyar nyelv szempontjából elsősorban úgy jelennek meg, mint a mai fordítástudomány és bibliatudomány által meghatározott feladat. A nagyobb hagyományú protestáns bibliafordításnak pedig az új átültetésekor (akárcsak az 1908-as Károlyi-reviziónak) az is az egyik szempontja volt, hogy ott, ahol a korábbi, Károlyi-féle szöveg már beépült a nyelvhasználatba, megszokottá vált, lehetőleg ne, vagy kevésbé változtassanak rajta. Az új fordítások fő célja mindazonáltal az volt, hogy az archaizmusokat kiküszöböljék, mai magyar nyelven szóljanak, s a Bibliát nyelvileg is közelebb hozzák az azt nem, vagy kevésbé ismerőkhöz, az ifjúsághoz. Az, hogy szorosabban vett nyelvi hatásuk lesz-e, majd csak a jövőben mutatható ki. Ma a Biblia olvasottsága, ismertsége és nyelvi szerepe a korábbi évszázadokhoz képest Európában, nálunk is visszaszorult, bár az utóbbi években vannak ezzel ellentétes jelek is. Az európai-típusú, (zsidó)-keresztény hagyományokra épülő, azt magukévá tevő, illetve befogadó kultúrákban azonban a Biblia így is a könyvek könyve, s a jelentősége egyedülálló.

A Biblia, amellett, hogy vallási alapmű, vezérfonal, kultúránknak a legfontosabb alapja. A magyar nyelv előző ezeregyszáz évében is jelen volt, s mai anyanyelvünkben szintén él.

Irodalom

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Második kötet. Budapest, 1889. 527.

Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai. Budapest, 1982.

Csúry Bálint: Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Magyar Nyelv 1940: 238–248.

Madas Edit: Középkori bibliafordításaink. Iskolakultúra 1998/1: 48–54.

A. Molnár Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. In: Uő.: Anyanyelv, vallás, művelődés. Kolozsvár, 1999. 7–10. L. még: Édes Anyanyelvünk 1981/4: 6.

A. Molnár Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. <http://biblia.drk.hu> (A most közölt cikk ennek kiegészített változata.)

G. Szabó Botond: Biblia és olvasás. Könyv, könyvtár, könyvtáros 2008/7: 3–16.

Szathmári István: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. Barcza József. Budapest, 184–202.

Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, 1984.

Tóth Kálmán: Bibliafordítás. Bibliamagyarítás. Budapest, 1994.

Górfy Gabriella

DANTE-ÉRTELMEZÉSEK GULÁCSY LAJOS MŰVÉSZELETÉBEN

I.

Vizuális és verbális művészet viszonya folyamatosan változik. W. J. Thomas Mitchell szerint kultúránk története részben leírható mint folyamatos küzdelem szó és kép között a dominanciáért.¹ A 19. század az egyik meghatározó periódusa festészet és irodalom kapcsolata újradefiniálásának. A preraffaelita és szimbolista művészek nem akartak elszakadni a verbális hagyománytól, s az irodalmi szövegeket forrásként használták. Az impresszionista festők ezzel ellentétben autonóm vizuális nyelvet kerestek, függetlenek akartak lenni az irodalmi jelentéstől. Gulácsy Lajos művészete egy olyan modellt reprezentál, melyben a vizuális művészet nem szakítja meg a kapcsolatot az irodalommal, hanem újradefiniálja azt. Az életmű számos példát kínál szó és kép bonyolult viszonyainak vizsgálatára. Tanulmányomban Dante két jól ismert irodalmi narratívájának – Paolo és Francesca románca, illetve Dante és Beatrice találkozására – Gulácsy-féle vizuális értelmezését mutatom be.

II. ELMÉLETI PROBLÉMÁK

1.

Hogyan értelmezhetjük az irodalmi narratívák szerepét a vizuális művészetben? Abban az esetben, ha a szó megelőzi a képet, az egyik lehetséges vizuális műfaj az illusztráció. Az illusztráció legtágabb értelmében szemléltető anyag, amelynek alapvető jellemzője, hogy a szemléltető és a szemléltetett kapcsolatában egymásután lép fel. Ez azt jelenti, hogy egy írott szöveg képpel való illusztrálása esetében a kép másodlagos – többnyire időben is, de elsősorban a jelentés szempontjából. Az illusztrált szövegnek ugyanis önmagában is teljes a jelentése, az illusztráció már interpretáció: a nyelvi szöveg lefordítása, átinterpretálása egy másik médiumba. A cselekmény mely mozzanatát választották ki ábrázolásra? Milyen elemek maradtak ki, és milyenek adódtak hozzá? A festőnek számos olyan részletet kell kidolgoznia, melyekkel az író esetleg nem foglalkozott. Az illusztrációt az jellemzi, hogy csak a történetnek egy részét ragadja meg, és ez a művész választásának eredménye. Az illusztráció a választás szubjektivitása miatt képes paradox módon relatív autonómiára szert tenni.

2.

Gadamer szerint az értelmezésben hasznosítanunk kell a vizuális és a verbális művészetek közötti analógiákat.² Verbális és vizuális művészetek nagyon szoros kapcsolatban léteznek kultúránkban, s ezért a kutatásban interdiszciplináris megközelítésre van szükségünk. A képek is olvashatók, az olvasás újrastrukturálást, értelmezést, megértést jelent, s mindez időbeli folyamatként bontakozik ki.³

3.

Hogyan mesélnek a képek történeteket? A képek mely összetevői ösztönzik arra a nézőt, hogy történetként értse meg őket a cím segítségével? A kortárs vizuális narratív teóriák szerint a kép maga narratíva. A kép narratív szerkezete összetettebb a szövegnél, mivel a kép temporalitása folyamatosság és az egyidejűség komplexitásában mutatja be a történetet, az alakokat.⁴

4.

Cikkemben a vizuális és a verbális művészetben egyaránt létező szerelmi történeteket mutatok be. A szerelem legtöbbször mint időn kívüli állapot jelenik meg, a történeteknek viszont van egyfajta időbeli, logikai koherenciája. Gulácsy szerelmeseket ábrázoló képei hogyan teremtenek narratívákat?

5.

A cím szerepe a vizuális narrációban egy másik alapvető elméleti problémára utal. A vizuális ábrázolásban nincs meg a partikularizálás képessége: csak attribútumok, cím vagy a saját ismereteink az ábrázolt figurákról teszik lehetővé, hogy azonosítsuk a történeti, az időben és térben pontosan rögzített fo-

¹ Mitchell, W.J.Thomas, Mi a kép?, In Kép Fenomén Valóság, Bp., 1997, 367.

² Gadamer, H.-G., Épületek és képek olvasása, in A szép aktualitása, Bp., 1994, 161.

³ Thomka Beáta, Képi időszerkezetek, Narratívák I., Bp., 1998, 8.

⁴ Thomka Beáta, Képi időszerkezetek, Narratívák I., Bp., 1998, 11.

lyamatot.⁵ A narratív festmény szükségképpen általánosít egy történetet. Dantéból és Beatricéből egy hétköznapi férfi és nő lesz - kivéve, ha előzetes tudásunk vagy fantáziánk képessé tesz bennünket arra, hogy ezt az általános, személynevekkel még fel nem ruházott történetet individualizáljuk.

Gulácsy képein a vizuális narrációk irodalmi eredete van, azaz először az irodalmi szöveg létezett. Felmerül a kérdés, van-e prioritása az irodalmi forrásnak, alárendelt-e a kép a szövegnek? Abban az esetben, ha a néző csak a cím segítségével tudja azonosítani a kép szereplőit, a történetet, akkor a kép alá van rendelve a szövegnek.

6.

Hogyan keletkezik a kép jelentése? Mieke Bal bevezeti a képelemzésbe a Derrida által alkotott disszemináció teóriáját, s megalkotja a textualitás alternatív fogalmát.⁶ A disszemináció a verbális és a vizuális olvasás közötti térben helyezkedik el. A disszemináció koncepciójában Derrida a jelek mobilitását hangsúlyozza. Egy szöveg új olvasása mindig új jelentéseket teremt, új kontextusba helyezi őket. A disszemináció lerombolja a szöveg egyediségét, centrum voltát.

Végtelenül sok vizuális interpretációja létezhet egy verbális szövegnek. Ezek a vizuális értelmezések hatnak egymásra és magára az eredeti irodalmi műre. Cikkemben a jelentés ezen játékát szeretném bemutatni Gulácsy Lajos képei és Dante szövegei között.

III.

Gulácsy a l'art pour l'art esztétikájának megfelelően vallotta, hogy nincs éles határvonal a különböző művészeti ágak között. Értelmezésben a vizuális és verbális művészetekben egyaránt alkotó Gulácsy művészete leginkább a doppelbegabung – kettős tehetség – kategóriával ragadható meg. A doppelbegabung jelenség maga is bizonyíték a művészetek eredeti egységéről, totális egységben jelentkeznek az egyes tapasztalati elemek, a létrejövő mű szinte a művészeti ágak határai nélkül létezik. A vízió, a vizionárius látásmód ezeknél a műveknél jelentős szerepet játszik.

Gulácsy húszéves volt, amikor először ment Itáliába. Itália nem motívum volt, hanem a megfelelő léttér számára, színhely álmiaihoz. 1904-ben Firenzében felfedezte magának legfontosabb művészmodelljét, Dantét, akinek nagy kultusza volt a századelőn a szecessziós Olaszországban s Magyarországon is. Művei közül elsősorban az *Inferno* és a *Vita Nuova* érintette meg, de Dante száműzött művészelke és beteljesületlen szerelme is fontos volt neki, saját sorsával érezte összecsengen. 1903 körül portrét festett Dantéről, s elkészítette Dante szobrát, melyet kultikus tisztelettel övezett. Dante korának még volt élménye az abszolút teljességről, a fin de siècle művészei ezt a tökéletességet csak a művészetben látták megvalósíthatónak.

Gulácsy művészetére hatással voltak a preraffaeliták. A századfordulóig több ismertetés jelent meg magyarul a preraffaeliták munkásságáról, 1901 tavaszán a Múcsarnokban kiállították Burne-Jones, Millais, Holman Hunt képeit, 1901-ben Rossettiről és Burne-Jonesról könyvek jelentek meg, melyek gyorsan eljutottak Magyarországra. Számos hasonlóságot fedezhetünk fel Gulácsy és elsősorban Dante Gabriel Rossetti művészete között: inspiráló hatással volt rájuk a középkor, egyformán alkottak a vizuális és a verbális művészetekben, beleértve a kritikát is, s mindkettőjük számára fontos művészi inspiráció volt Itália. A preraffaelita művészek új Dante-képet alkottak, Rossetti új esztétikájának forrásául Dantét használta fel. Rossetti és kedvese, Elisabeth Siddal „dantei szerelmespárt” alkotott. A festő felesége iránti szenvedélyes érzéseit egy Dante és Beatrice történetéről szóló festményben örökítette meg.

A preraffaelita mozgalom a szimbolizmus előfutára volt. A szimbolista művészek által használt szimbólumok nem a megszokott ikonográfiai elemei, hanem sokkal személyesebbek, homályosabbak. Gulácsyra jellemző volt egyfajta pszichológiai szimbolizmus. A szimbolista esztétikának megfelelően saját szimbólumait kereste. Ezek egyike volt Dante.

IV.

1. Paolo és Francesca

Paolo és Francesca története – az európai kultúra egyik legszebb mítosza – népszerű témája a művészeknek. A romantikus szerelem koncepciója folyamatosan jelen volt a Gulácsyt befolyásoló preraffaelita költők és festők munkáiban is.

⁵ Kibédi Varga Áron, *Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás*, Athenaeum, 1993/4, 175.

⁶ Bal, Mieke, *Látvány és narratíva egyensúlya*, Narratívák I., Bp., 1998, 176.

Francesca da Rimini Guido da Polentának, Ravenna lordjának lánya volt. A család háborúságban állott a Malatesta famíliával, s mikor békekötésre került sor, a békét házassággal akarták megszilárdítani. A bátor, de nem elég előnyös külsejű Giovanni Malatesta szerette volna elvenni Francescát. Giovanni tudta, hogy külseje alapján nem nyerné meg a lány tetszését, ezért jóképű testvérét, Paolót küldte a lánykézésre maga helyett. A fiatalok között vonzalom ébredt. Az érdekházasságot megkötötték, Paolo és Francesca azonban nem tudtak ellenállni szerelmüknek. A férj megtudta ezt, s megölte a szerelmeseket. Francesca da Rimini Dante kortársa volt, a költő az ő történetét dolgozta fel az Isteni színjáték (az Inferno) egyik részletében. Dante középkori értékrendje szerint a szerelmesek bűnösök voltak. A pokol második körében bűnhődnek a szerelem bűnösei, itt szenved Paolo és Francesca. Ezeket a lelkeket a szél hajítja örökkön. Dante az érzéki szerelmet hangsúlyozza, s a párt vágyakozó galambokhoz hasonlítja. A költőt elsősorban az érdekli, hogyan ismerte fel Paolo és Francesca szerelmüket. Francesca meséli ezt el neki:

*„Egy nap, mi ketten, egy könyvet lapozva,
olvastunk benne Lancelotto rejtett
szerelméről, nem is gondolva rosszra.
Szemet ez gyakran szememen felejtte
s arcunk az olvasásba belesápadt;
de főleg egy pont lett, amely megejtett.*

*Szent mosolyáról olvasván a vágynak,
mely csak egy csókra szomjazik bolondul,
ez, aki tőlem többet el se válhat,
ajkon csókol, remegve izgalomtól.
Igy Galeottónk lett a könyv s írója.
Aznap többet nem olvasánk azontúl.”⁷*

Dante értelmezése szerint Galeotto könyvének – Lancelot tiltott szerelméről – kulcsszerepe volt Paolo és Francesca románcában. Francesca szerelmük elmesélésekor a történetre koncentrál, nem beszél a részletekről. Dante szövege számos ún. üres helyet tartalmaz, a festő Gulácsynak ki kellett egészítenie az üres helyeket, amikor megalkotta képét a szerelmesekről.

Gulácsy 1903-ban Olaszországban készítette Paolo és Francesca című grafikáját. Hogyan képes ez a kép történetet mesélni? Gulácsy grafikája gyenge narratíva, mely nem a szerelem felismerésének pillanatát ábrázolja, a pár a kulcsmozzanat után van. A festményen ábrázolt idő nem felel meg a Lessing által alkotott megtermékenyítő pillanat terminusnak. Gulácsy grafikájának története ott kezdődik, ahol Dante szövegében befejeződött: „Aznap többet nem olvasánk azontúl.” Gulácsy megadja a befogadónak az esélyt, hogy folytassa a történetet.

A grafika szokatlan kompozícióban ábrázolja a szerelmeseket, nem néznek egymásra, a nő mintha a férfi ölében ülne. Francesca teste így szinte Paolo folytatásává válik. Ez a pozíció a szerelmesek egységét és saját individualitásukat is hangsúlyozza. A férfi – elvarázsolva a nőtől – belemerül érzéki álmodozásába. A nő alakja anatómiailag nem pontos, karjai túlságosan hosszúra méretezettek, ám olyan ma-

⁷ Dante Alighieri, Isteni színjáték, mek.oszk.hu/00300/00362/.

gába zárt formai egészt alkotnak, hogy közömbössé válik a szemlélőnek az anatómiai pontosság hiánya. Francesca tekintete nem keresi a kapcsolatot a nézővel. Magába, befelé néz. Lényeges, hogy a nő tűnik sokkal tudatosabbnak. Francesca tudja, mit tett, mintha érezné végzetét. Az aranyló fény besugározza a bűnös szerelmeseket, s egyfajta égi szépséget ad nekik. Francesca virágot tart a kezében, mely a szerelem rózsája is lehet. A szecesszió ikonográfiája szerint a virág a nőt szimbolizálja. A kép szerelem és halál szoros, végzetes kapcsolatát reprezentálja. A grafika címe a szerelmesek nevét hangsúlyozza. Francesca és Paolo neve szimbolikussá válik, mert ezek a nevek teljes narratívákat implikálnak, mint Rómeó és Júlia esetében.

Kiemelt szerepben jelenik meg a grafikán a könyv és a tör. A tör nagyon finoman megmunkált, a kompozíció középpontjában van elhelyezve. Az agresszivitás, maszkulinitás szimbóluma az érzéki álmódoszó, Paolo övéen található. Nem tartozik hozzá igazán, hiszen Paolo nem fog ezzel megölni senkit, ő lesz meggyilkolva a törrel. A tör akár félre is vezethetné a néző értelmezését. A kép sarkában egy becsukott könyv látható. Dante művében meghatározó szerepe van Galeotto könyvének, mely a csábítás és megvilágosodás Paolo és Francesca számára. Gulácsy teljesen megváltoztatta a könyv szerepét a képen. A grafikán látható könyv borítóján az alábbi olvasható: Petrarca. Petrarca versei helyettesítik ez eredeti szövegben Galeotto könyvét. A Gulácsy-képen látható könyv túl kicsi ahhoz, hogy középkori legyen, sokkal inkább tűnik egy modern, nyomtatott változatnak. Petrarca költeményei nem pusztán önmagukat jelentik, hanem egy szerelmi költészeti hagyományt. Egyértelmű, hogy Gulácsy célja nemcsak az eredeti történet illusztrációja volt, hanem az önálló értelmezés.

Gulácsy kortársa, Gabrielle D'Annunzio Francesca Rimini című drámájában írta meg a híres románc fin de siècle változatát. A dráma hősnője Francesca, akinek rémálmai, baljós előérzetei vannak, a műben a szerelmesek ráébrednek végzetükre. Történetük magában hordozza a halált, azt a kettősséget, melyet a szerelem édessége és a halál tudata ad.

2. Dante találkozása Beatricével

Gulácsyt pályája kezdetétől foglalkoztatta Dante és Beatrice története. Festményeket és grafikákat alkotott a híres párról.

Beatrice Portinari Dante Vita Nuova című művének fő inspirálója volt. Beatricének központi szerepe van az Isteni színjátékban, ő vezeti a költőt a Paradicsomban. Az önéletrajzi jellegű Vita Nuova szerint Dante és Beatrice csak kétszer találkozott a valódi életben. Az első találkozás Firenzében történt, amikor mindketten gyermekek voltak még. Dante azonnal beleszeretett Beatricébe, angyali teremtménynek gondolta őt, nemes, isteni tulajdonságokkal. Később ezt írta találkozásukról a Vita Nuovában: „Abban a pillanatban, hitemre mondom, az élet szelleme, mely a szív legtitkosabb kamrájában lakik, olyan hatalmas reszketésbe kezdett, hogy rettentő ereje elsugárzott a legparányibb ütőterbe is; s reszketvén e szavakat mondta: – Íme, a nálam erősebb isten, aki eljött, hogy uralkodjék rajtam.”⁸

Az első találkozás után Dante szerelme kilenc évig folytatódott Beatrice iránt. A második találkozás Firenze utcáin történt, ahol Beatrice fehér ruhában sétált két másik nővel az oldalán.

„Ez a csudálatos hölgy megjelent előttem hófehér ruhában, két nemes hölgy között, kik nála idősebbek voltak, s az úton haladtában arra fordította szemét, ahol én nagy ijedten álldogáltam, s kimondhatatlan szelídséggel – melyért azóta elnyerte jutalmát a mennyben – oly tisztességgel üdvözölt engem, hogy azt hittem, elértem a boldogság teljességét.”⁹

Dante megmentőnek látta Beatricét, ő volt a donna angelicata, nem a vágy tárgya, hanem az út az üdvösséghez, Istenhez, iránta való szerelme ösvény a magasabb spiritualitáshoz. Dante az igazság egyfajta tükréként használta a nőt. A találkozás Beatricével fordulópont volt az életében. Dante hangsúlyozza eksztatikus lelkiállapotát.

⁸ Dante Alighieri, Az új élet (La Vita Nuova), Dante Alighieri összes művei, Bp., 1965, 11.

⁹ Dante Alighieri, Az új élet (La Vita Nuova), Dante Alighieri összes művei, Bp., 1965, 9.

Gulácsy 1906-ban festette Dante találkozása Beatricével című festményét. A képen hagyományos kompozíciót láthatunk. Gulácsy megváltoztatta a találkozás helyszínét. Eredetileg a város volt a helyszín. A kompozíció középpontjában egy távoli kapu áll, ahonnan egy út kanyarodik. Az út két részre osztja a kompozíciót. Dante leírásának megfelelően három női alak látható az úton, egyikőjük fehérben, ő áll a menet élén. Egy vörös ruhás férfi áll az erdő szélén. A vörös szín éles kontrasztot alkot a nő ruhájának fehérségével. A nő – Beatrice – a férfi felé fordul. A festmény a két középponti alakhoz tartozó szférák – erdő, város – különbségét hangsúlyozza. A város civilizált, védett, az erdő vad, ellentéte a civilizációnak.

Ez lenne az ún. termékeny pillanat, Dante életének fordulópontja? Gulácsy sokkal inkább egy realista jelenetet ábrázol. Hogyan képes bemutatni a festmény a láthatatlant? Az egyik ilyen speciális kulcs lehet ehhez a cím. A láthatatlannak ezen a képen verbális karaktere van. Gulácsy festményének szüksége van az irodalmi szövegre, Dante történetére.

Dante és Beatrice reneszánsz alakokkal

Gulácsy 1910 körül készítette ezt a grafikáját. Az 1910-es évekre Gulácsy festészetébe fokozatosan beleszővődött a lélek sötét oldalának feltárására törekvő igyekezet és a tragikus életérzés. Képein sokszor víziókat, deformált, groteszk, irreális figurákat jelenít meg. Ezek a víziók az emberi lélek félelmeit és szorongásait szimbolizálják. Gulácsy megváltozott rajzolósi technikája, a firkáló gesztusok fő kompozíciós elemekké válnak. A grafika két központi figurát – Dantét és Beatricét – jelenít meg egy re-

ménytelen, deformált világban. Gulácsy víziója teljesen eltér a pretextustól, s a Dante Beatricével című – fent bemutatott – festménytől. A férfi – Dante – torz alak, orra groteszken elnagyolt. Öregnek tűnik, maga a kortalan csúfság. Beatrice nem sugárzó szépség, de ő legalább nem deformált. A nő gyanakvó, a férfi felé fordul, de nincs kommunikáció ketjük között. Gulácsy speciális rajzolási technikát használ, az emberi alakok kontúráját fekete tintával hangsúlyozza. Mivel az ábrázolt világ diszharmonikus, maga a technika sem igazán kifinomult. Milyen kapcsolat létezhet egy ilyen deformált világban férfi és nő között? A háttérben groteszk emberi alakok tűnnek fel, akik mintha kigúnyolnák Dantét és Beatricét. A grafika tragikus világában nincs szépség, remény, transzcendencia. Gulácsy az ideák elvesztését ábrázolja, a fő karakterek Antidantévé és Antibeatricévé válnak. Gulácsy új koncepciót alkot Dantéről és Beatricéről, ketjük kapcsolatáról. Vezet egyáltalán istenhez út az ábrázolt világban? Gulácsy gesztusa nem a dekonstrukció, hanem a destrukció.

Dante és Beatrice

Ezen az 1910-ben készült grafikán Gulácsy ismét teljesen szabadon értelmezi Dante és Beatrice történetét. Ez a találkozás önálló vízió, Dante soha nem írt erről. A képen egy szomorú, összetört szívű pár látható. Dante és Beatrice szerelme sosem teljeseedett be. A képen látható pár közel van egymáshoz, de szemük az elveszett paradicsomot tükrözi. Gulácsy grafikája a földi világban létező boldogtalan párt ábrázolja, semmiféle út nem mutat a lehetséges mennybéli találkozásra. A kép az eredeti narratíva lebontását meséli el.

V. Konklúzió

Gulácsy Paolo és Francesca című képe fin de siècle kontextusban interpretálja a híres románcot, alapvetően hűséges a romantikus szerelem koncepciójához. A tulajdonnevek a címben szimbólumként működnek, a romantikus szerelem szimbólumaiként. Gulácsy két grafikája – Dante és Beatrice reneszánsz alakokkal, Dante és Beatrice a festő saját vízióját ábrázolja. A tulajdonnevek a címben már nem működnek szimbólumként, referencia nélküli jelekké válnak. Gulácsy képei Dante narratíváinak sokoldalú értelmezését mutatják be. A művek befogadásakor olyan komplex jelentés képződik, mely kiválóan reprezentálja a verbális és a vizuális művészet végtelen intertextuális játékát.

Szalai Zoltán

A KÖTELEZŐ OLVASMÁNYOK VÁLTOZÁSA A MAGYAR ISKOLARENDSZERBEN (1920–1963)

1. Bevezetés

A kötelező olvasmányokat a hétköznapi szintjén is egyre jelentősebbnek értékeli a döntéshozó értelmiség és a pedagógusszakma. Az olvasás sok fiatal életében csupán a tananyagra és ebből következően az iskolai kötelező olvasmányokra szorítkozik. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy „A nagy könyv” elnevezésű, a Kulturális Minisztérium által is támogatott olvasásnépszerűsítő vetélkedő szinte kizárólag a kötelező olvasmányok seregszemléjévé korcsosodott. Ugyanakkor – noha a kérdés aktualitását szinte mindenki elismeri – nagyon kevesen próbálják elemezni és megérteni e jelenség kialakulásának, fejlődésének mozgatórugóit. A Magyartanárok Egyesületének elnöke, Arató László az *Index*-nek adott igen terjedelmes interjúban elismeri: „A kötelező olvasmányok listáját a hagyomány tartja életben. Ez leginkább a megszokás gyakorlatát, valamint a régebbi tanterveket jelenti.”¹ Fontos tehát, milyen az a tradíció, ami a mai társadalom kultúráképét szinte egyedülálló módon befolyásolja.

Dolgozatom célja e diakrón folyamat elemzése, implikációinak meghatározása, társadalmi-politikai kontextusban történő analizálása. Munkám során megpróbálom a száraz tényanyagot a nagy történelemformáló változások és eszmerendszerek kontextusába helyezni, ezáltal elősegítve a mai magyar társadalom kulturális helyzetének megértését, problémáinak hatékonyabb felismerését.

2. A kötelezőkről a szakirodalomban

Munkám során igyekeztem a kötelező olvasmányokkal foglalkozó jelentősebb szakirodalmi munkákat összegyűjteni, illetve feldolgozni. A huszadik század történelmi sajátosságait és a fellelhető szakirodalmat figyelembe véve úgy döntöttem, hogy csak a rendszerváltás utáni, illetve a történelmi hangulat kifejezésére szolgáló szakirodalmat használom fel.

A kötelező olvasmányról önálló elemzés csak igen csekély számban áll rendelkezésre, ám a tantervkutatás jóval tekintélyesebb állományában található a mi tematikánkban is felhasználható anyagokat. Sipos Lajos *Irodalomtanítás – tantervkészítés* című munkájában részletesen elemzi a magyar irodalom tantervhagyományát, az azt jelentősen befolyásoló iskolákat, és ezzel összefüggésben a kötelezőként olvasandó szövegeket is megemlíti, azoknak történelmi befolyásoltságára pedig részletesen kitér.² E mű talán – tematikánkat figyelembe véve – az általam talált egyik leglényegesebb munka, melyet Domokos Zsuzsa is megemlít recenziójában, külön kiemelve a mű rendszerváltás utáni tantervkutatásban betöltött szerepét.³

A magyar tantervtörténet részletes és számomra egyik leghasznosabb összefoglalását, áttekintését dolgozta ki Kelemen Elemér, aki tantervpolitikai dolgozatában rámutat az olvasmányok igen erőteljes politikai befolyásoltságára, a magyartanítás különös mértékű átpolitizáltságára.⁴ Ballér Endre tantervkutatásról írott cikkében a magyar pedagógiának a tantervekkel szemben fennálló hiátusairól és hibáiról ír, munkájában kitér arra: mi lehet az oka annak, hogy Magyarországon olyan kevés a tananyagot mint dokumentumot, mint forrást elemző munka születik.⁵ Az egyetlen 1990 utáni kifejezetten kötelező olvasmányokról szóló írást Adamikné Jászó Anna készítette, aki

¹ Arató László: *Álszentség nélkül a kötelezőkről*. R. Miklós Pál interjúja. URL: w3.fisz.hu/?lapdoc=dfsjgf_widf_s.html 2007.04.05

² Sipos, Lajos: *Irodalomtanítás – tantervkészítés*. In: Sipos Lajos: *Tantervek, programok a magyar nyelv és irodalomtanításhoz*. Budapest, Magyar Kémikusok Egyesülete, 1991.

³ Domokos Zsuzsa: *Kötelező olvasmány – magyartanároknak*. In: *Iskolakultúra*, 11 12 (1992).

⁴ Kelemen Elemér: *Tantervpolitika, tantervkészítés a 19–20. században*. In: *Educatio*, 3. (1994).

⁵ Ballér Endre: *A hazai tantervtörténeti kutatások jellemzői*. In: Balogh László: *Neveléstörténet és neveléstörténet-írás*. Budapest, ORKM, 1995.

egy 1943-as gimnáziumi értesítőben található olvasmánylistát közöl és elemez több neves szakemberrel. Ezen elemzések mindegyike pozitívista felfogást képvisel, a korábbi tanterv előnye egyoldalúan kerülnek bemutatásra, noha a megvilágított előnyök mindegyike szakmailag kielégítően meg van indokolva.⁶

Látjuk tehát, hogy a szakirodalom csak sporadikus felhasználására nyílik lehetőség, de ezt munkám során megpróbálom előnyre fordítani a tantervi dokumentumok még erőteljesebb bevonására.

3. A kötelező olvasmányok a magyar nyelv és irodalom oktatásában

A dolgozat ezen részében megpróbáljuk nyomon követni, milyen változások mentek végbe a kötelező olvasmányok tantervben történő meghatározásában, milyen ideológiai, pedagógiai, politikai, szociológiai prioritásokat tartottak lényegesnek a különböző korszakok oktatáspolitikusai, szakemberei. Vizsgálataim során igyekszem a középiskolai oktatás elemzésére és sajátosságainak figyelembevételére szorítkozni. A második világháború után történt jelentős iskolaszervezeti reform következtében a korábbi, elsősorban nyolcosztályos gimnáziumi rendszert felváltotta a négyosztályos középiskolai oktatás. Ezt a fordulatot olyan módon próbáljuk kutatásunkba integrálni, hogy a második világháború előtti korszakban is főként az utolsó négy osztály – tehát a mai gimnázium – osztályait elemezzük részletesebben, ami természetesen nem zárhatja ki a korábbi nyolcosztályos gimnáziumi egység kötelező olvasmányainak leírását sem. Különösképpen a később bemutatásra kerülő tendenciára gondolunk, miszerint a második világháború után az olvasmányok osztályokkal „feljebb csúsznak”, így az új rendszer szerint már iskolatípust is váltanak, ami kutatásunk során a diakrón integritás szemléletét követeli meg.

Fontosnak tartom, hogy interdiszciplináris karakter jellemezze kutatásomat, így elemzésemhez nemcsak a pedagógia eredményeit, hanem legalább olyan fontos komponensként az irodalomtörténet és a történelemkutatás nézőpontját is figyelembe veszem. A pedagógia, illetve a kultúra és irodalomkutatás eredményei teszik lehetővé, hogy a feltárt eredményeket társadalmi kontextusba helyezhessük.

3.1 A világháború utáni „ébredés”. A Horthy-korszak első önálló tanterve és a kötelező olvasmányok

A pedagógusszakma már a háború előtt egyetértett abban, hogy a magyar középiskolai rendszer megérett egy jelentős – a tantervek módosítását is magában foglaló – reformra. A részben már kidolgozott megoldásokat az első világháború elodázta, illetve a trianoni béke után ébredező Magyarországon bevezethetetlené tette. A vallás- és közoktatásügyi miniszter (már maga a két terület egy minisztériumba történő tagozódása sokat sejtet a múlt hangulatáról) 1921 novemberében bízta meg Kornis Gyulát, Bozóky Endrét, Finácsy Ernőt és Huszti Józsefet a középiskolai reform kidolgozására.⁷ A közös munka 1924. május 10-én törvénnyé érett, melyet a nemzetgyűlés nagy többséggel el is fogadott. A törvény legjelentősebb szerkezetmódosítása, hogy a meglévő iskolatípusok meghagyásával létrehozza a reálgimnázium intézményét, jelentős változásokat eredményezett a középiskolai tantervekben is.

Számunkra különösen fontos, hogy megvizsgáljuk az eltéréseket az 1924-ben kidolgozott és a korábbi 19. századi magyar irodalmi tantervek között. A fő különbség a régi tantervvel szemben, hogy első helyre került a kötelező olvasmány, és ebből következően, a kiegyezés után favorizált elméleti oktatás csak a második helyre szorult.⁸ Kornis a következőket állapítja meg a kötelező olvasmányokkal kapcsolatban: Az olvasmányok kánonját tüzetesebben állapítottuk meg, mint korábbi tanterveinkben, mert az újabb irodalom legkiválóbb termékeit is kellő megválasztással be akartuk vonni az olvasmányok keretébe. A tanulók nemzeti érzésének fokozása céljából szüksé-

⁶ Adamikné Jászó Anna: *A kötelező olvasmányok, könyv nélkül tanulandó versek és prózai szövegek jegyzéke magyar nyelv és irodalomból*. In: Könyv és Nevelés, 1 (2005).

⁷ Kornis Gyula: *Az új középiskolai tanterv*. Budapest, Magyar Tudományos Társaság, 1924. p. 3.

⁸ Uo., p. 16 k.

gesnek tartottuk, hogy a világháború nagy magyar hőstetteire s a nemzet mai tragikus állapotára vonatkozó rajzokat és költeményeket is felvegyük az olvasmányok kánonába.⁹

Jelentős változás tehát, hogy a kortárs költők idősebb generációja is bekerül a tananyagba, mint például Gyulai, Gárdonyi, Mikszáth vagy Herczeg, a fiatalabb írógeneráció azonban nem kap helyet az új tanterv kereteit között sem. Ez jelentős különbség a mai magyar tantervvel szemben, amely a *Halotti* beszédtől egészen a huszoneves Varró Dánielig tárgyalja a magyar irodalmat, előrehozva a klasszikussá válás határát és követelményrendszerét.

Egyértelművé válik a két korszak (a dualizmus és a Horthy-korszak) eltérő politikai törekvése is. Korábban a csak Madáchig eljutó tanterv, mely kerülni akarta az irodalomban visszatükröződő, Béccsel vitathatatlanul meglévő aktuálpolitikai konfliktust, teljesen átalakul. A trianoni Magyarország éppen ellenkezőleg a bukáshoz és az érthetetlenül nagy büntetéshez vezető utat szeretné a kései kortárs irodalom tükrében bemutatni, megértetni és feldolgozni.

Különösen érdekes az új tantervben, hogy már a gimnázium első osztályában – vagyis a mai ötödik osztályban – tárgyalja a korábban is meglévő Arany, Petőfi, Vörösmarty és Kölcsey mellett Arany kései, Gyulai, Mikszáth, Gárdonyi és Herczeg műveit. Említésre méltónak tartom a tanterv egész szellemiségét, hogy az utóbbi két szerzőtől *Az én falum*, illetve *A kötelesség* című műveket olvastatja. Külön témakörben tárgyalja a tanterv az előzőeken túl a Trianon utáni Magyarország helyzetét „egyszerűbb költemények és rajzok a nemzet legújabb válságainak tárgyköréből”,¹⁰ olyan nevekkal, mint a fiatalon háborúban elhunyt költő, Gyóni Géza, az erdélyi Szabolcska Mihály vagy a Végvári álnéven publikáló Reményik Sándor.

A másodiktól a negyedik osztályig igen korán és nagy számban tanulják a diákok a magyar irodalom klasszikusainak műveit. A ma is oktatót és ismert szerzőkön túl azonban rendszeresen előkerül néhány mára a feledés homályába került név. A mai olvasó számára legszembetűnőbb ilyen író Herczeg Ferenc, akinek a nyolc év alatt négy művét is kötelezően olvasni kell. De említhetnénk a mára már szinte csak az *Egri csillagok*on keresztül élő Gárdonyi Gézát vagy a híres biológus és utazó Herman Ottót.¹¹ De élnek-e még – a hétköznapi emlékezetben – olyan költők, mint Gyulai, Endrődi vagy Ábrányi Emil?

Érdekesnek vélem, hogy különösen a hatodik és nyolcadik osztály környékén még ma is nagyon modernnek ható didaktikai módszereket találunk a tanterv mélyebb elemzésekor. Láthatóan törekedtek a szerzők az olvasmánylista összeállításakor arra, hogy a diákok az irodalmi műveken keresztül megismerjék Magyarország történelmét, természetrajzát, állatvilágát. Erre utal a sok történelmi regény, monda és rege, valamint a természet- és útleírások meglepően magas száma. Figyelemre méltó a tudatosság, ahogyan megpróbálták a diákokat a tantárgyak felett és között átfutó tudásra és annak hasznosítására nevelni, különösen igaz ez a történelem, a természet- és a honismeret témaköréből vett írásokra. Érdekes megemlíteni, hogy Széchenyi István közgazdasági írásait mind az irodalom, mind pedig a történelem tantárgyak keretein belül meg kell ismerniük hatodik, illetve nyolcadik osztályban – ha csak szemelvényeken is, de – kötelező olvasmány Széchenyi *Hitel* című igen összetett munkája.¹²

Az irodalomoktatás gyenge pontjának vélem ugyanakkor a világirodalom teljes elhanyagolását, noha a képet árnyalja a görög- és latinoktatás, melyen keresztül a klasszikus ókori mesterek művei bemutatásra kerülnek. A német nyelven túl egy idegen nyelv oktatása szintén hozzájárul más kultúrák megismeréséhez, de átfogó magyar fordításokban megismert világirodalmi összképet vagy áttekintést nem találunk, így ezt mindenképpen az 1924-es tanterv deficitjeként, hiányaként értékelhetjük.

Összességében elmondható, hogy ez az oktatási törvény is kiszolgálja az uralkodó politikai osztály érdekeit. A Trianon utáni Magyarország problémái kiemelkedő helyet kapnak a kötelező

⁹ Uo., p. 17.

¹⁰ *Tanterv a középiskolák (Gimnáziumok, Reál-gimnáziumok és Reáliskolák) számára.* Budapest, M. Kir. Valás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1924. p. 3–4.

¹¹ Uo. p. 4–6.

¹² Uo. p. 6–7.

olvasmányok listájában, ezek természetesen szinte csak egy szemszögből, a fájdalom és az értetlenség szemszögéből próbálják megvilágítani a helyzetet. Megjelenik azonban például Mikszáth Kálmán a tantervben, aki műveiben erősen ostorozza a nemesi uralkodó osztály tehetetlenségét és tunyaságát, kiemelve annak felelősségét a világháború után kialakult helyzettel kapcsolatban. Kutatásaim során azonban arra a véleményre jutottam, hogy az 1924-es tanterv koránt sem annyira egyoldalú és elfogult, mint ahogyan az a mai emberek fejében a Horthy-korszak oktatáspolitikájával kapcsolatban él. A klasszikus magyar irodalmat kis különbségekkel ugyan, de a maihoz hasonló módon oktatják. A kor számára különlegesen kényes témák, mint például a felvilágosodás megítélése, megfelelően van a tananyagban, természetesen adekvát, átfogó kép elnyeréséhez szükséges lenne a korszak tankönyveinek alapos vizsgálata is, mely a jelenlegi munka keretein belül nem lehetséges.

3.2 A Horthy-korszak második tanterv-átalakító intézkedése, 1938

Az 1934-ben megkezdett középiskolai tantervreform lezárásaként 1938-ban egy mind formájában, mind pedig tartalmában új tanterv került az iskolákba. A tanterv nem olyan részletes, ezáltal több szabadságot engedélyez a szaktanároknak. Ez a szabadság azonban inkább az oktatási módszerek és stratégiák, semmit az ideológia és a világnézet területére érvényes. A tartalom területén két fő irányban figyelhetünk meg változásokat: egyrészt kikerülnek a tantervből olyan 19. századi írók, de elsősorban költők, akiknek művei fölött esztétikai és tartalmi szempontból eljárat az idő (Endrődi vagy Ábrányi Emil). Helyükre a magyar irodalomtörténet jobb megértését elősegítő írások kerülnek, így kötelező olvasmány lesz Széchenyi mellett Kossuth Lajos is.¹³ A másik igen jelentős változás abban áll, hogy bekerülnek a tantervbe a világirodalom jelentős művei, ezeknek válogatási szempontjai különösen meglepőek, melyekről még később részletesen is szólni fogunk.

Az 1938-ban kiadott tanterv részletes olvasmánylistáját ezúttal nem a tanterv maga, hanem egy részletes utasításjegyzék tartalmazza. Ez az utasításjegyzék kevésbé „parancsoló”, mint az 1924-es tanterv szóhasználat, érvrendszere sokkal barátságosabb, kevésbé hasonlít egy törvény szövegére. Rövid példaként egy részlet az első osztály anyagából: „A költői feldolgozások között az első hely Arany János költészetét illeti meg, de alkalmas lehet Tompa Mihály, Gárdonyi Géza egy-egy verse is.”¹⁴ Már a szóhasználat megengedőbb, engedélyezőbb, az „illeti meg” és az „alkalmas lehet” már-már a választás különböző alternatíváiként is értelmezhetőek. A tanterv szerkesztése is tudatosabb, átgondoltabb, így az első évben jelentősen megnő a népmesék, mondák aránya, megjelenik a tananyagban Móra Ferenc vagy Tömörkény, azonban nem köti ki az utasítás, hogy például Herczeg Ferentől csak *A kötelesség* olvasható, sokkal szabadabb a választás más szerzők novelláinak megválasztásában is.¹⁵

Érezhetően tisztában van az utasítások szerzője a kor irodalmi kánonjának kényes összetételével is. A határon túli irodalmat integrálja a regionális alapon felosztott magyar irodalomba, így külön sorban rendelkezik az erdélyi és felvidéki kortárs írók tananyagba történő beillesztéséről. A kormányzathoz közelálló konzervatív írók mellé beemeli azonban az olvasandó szövegek közé a nyugatosokat: Tóth Árpád, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső vagy Ady Endre költészetét.¹⁶ Meglepő lehet a mai olvasónak, hogy a Horthy rendszer művelődéspolitikusai miért illesztenek be a tananyagba egyértelműen baloldali szellemiségű írókat, mint például Tóth Árpádot vagy a nem sokkal a halála előtt még a jobboldalt keményen ostorozó a baloldal lapjában, a *Népszavában* rendszeresen publikáló Ady Endrét.

A negyedik osztálytól az olvasmánylistában megjelennek kronologikus sorrendben a világirodalmi művek is. Ebben jelentős szerepet játszott Szondy György, a kor neves irodalmárának

¹³ *Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára*. Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938. p. 4.

¹⁴ *Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez*. Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938. p. 27.

¹⁵ Uo. p. 28.

¹⁶ Uo. p. 48., p. 58.

két igen népszerű olvasmánynépszerűsítő listája, mely az ifjúság számára hasznos és építő műveket gyűjtött össze. Érdekes módon ebben a két, a maga műfajában egyedülálló műben jelentős részben szerepelnek világirodalmi művek is, ezen belül is különös hangsúlyt fektet a szerző a környező országok irodalmának integrálására is. Egy ilyen lista – mint minden tanterv – csak pozitívista szemszögből jöhetett létre, mindenesetre az ő munkája és tevékenysége jelentős szerepet játszhatott abban, hogy az 1938-as tantervben – elhanyagolható arányban ugyan – jelen vannak a világirodalmi olvasmányok is.¹⁷

Az új tanterv az európai lovagköltéssel indít, majd végigveszi az ókori klasszikusok kiemelkedő alkotásait, ám az igazán meglepő nevek csak most következnek. Hatodik osztálytól minden évben kötelező olvasmány Heinrich Heine, az a Heine¹⁸, aki 1933 óta zsidó származása miatt nem található a német könyvtárakban, műveit az elsők között vetették máglyára Hitler halálbrigádjai. Ne feledjük el: 1938-at írunk, Magyarország Németország szövetségese, a revízió lángjában ég, a frissen kiadott tantervbe bekerül Heine neve. De ott van Gotthold Ephraim Lessing¹⁹ is, a német felvilágosodás atyja, a szabadkőműves mozgalom legjelesebb német költője, természetesen Németországban az ő neve is tiltólistán szerepel, ám névként megtaláljuk nevét a magyar irodalomoktatásban, csak pár világirodalmi nevet tartalmazó listán. E jelenség háttérének elemzése részletes kutatást igényelne, ugyanakkor fontosnak és érdekesnek tartottam itt megemlíteni. Mindenképpen fontosnak tartom azonban még egyszer aláhúzni, hogy ez a tanterv az első, amely ugyan alig 10%-ban²⁰, de valamilyen szinten tartalmaz külföldi műveket. A nem magyar szerzők kiválasztásában és integrálásában bizonyára jelentős szerepet játszott Hóman Bálint oktatási miniszter bátor politikája.

Természetesen azért a tantervben túlnyomó többségben vannak a Horthy-korszak elkötelezett írói, filozófusai. 1938-ban kötelező olvasmány Szekfű Gyulának, a kor vezető konzervatív gondolkodójának *Három nemzedéke*, valamint az igen erős antikommunista érzelmekkel bíró nemesi író, Tormay Cecil is. Az egész gimnáziumi tananyag utolsó és egyik legfontosabb olvasmánya *Az ember tragédiája*. Ezen műről a tanterv a következőképpen szól: „Új és bőséges alkalmat ad a nevelésre „Az ember tragédiája”. A művel való alapos, de nem tárgyi részletekbe menő foglalkozás az egész életre kiható, magasrendű élményekkel telíti a tanulók lelkét. Isten és ember, egyén és közösség, emberi erőnk határai, társadalmi berendezkedés formáinak értéke, a fejlődés és haladás kérdései – csak a legfontosabbakat említve – mind olyanok, hogy most, a középiskolai tanulmányok végén, a mű szövegének sugalló ereje által könnyen tudatosíthatók.”²¹

Az egész tanterv szerkesztéséből egyértelműen látszik, hogy *Az ember tragédiáját* tekinti az irodalomoktatás csúcspontjának. A mai lineáris, kronologikus oktatással szemben a háború előtti tantervek a gyermek fejlettségi szintjét tekintik irányadónak, kezdve a könnyebben érthető és feldolgozható olvasmányokkal, lezárva a komplexebb, nehezebben érthető művekkel.

3.3 A Rákosi-korszak a kötelező olvasmányok tükrében

A második világháború után az első teljes gimnáziumi tantervet 1950-ben adták ki. A korábbi tantervekhez hasonlóan ezen tanterv is meghatározza az általános gimnázium célját és feladatát. A korábbi tantervekben lefektetett célokhoz és feladatokhoz képest megállapítható, hogy az 1950-es lényegesen célratoróbb, egyértelműbb törekvéseket fogalmaz meg. „Az általános gimnázium célja, hogy a tanulóifjúságot... a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje.”²² A pedagógus feladatát pedig a következőképpen határozza meg: „oktató és nevelő munkájában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós idealista szemlélet ellen... küzd-

¹⁷ Szondy György: *Mit olvasson a gyermek?* Budapest, Studium. 1933. és Szondy György: *A modern iskola és az ifjúság olvasmányai*. Budapest, Királyi Egyetemi Nyomda, 1936.

¹⁸ *Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez*. Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938. p.52. és p. 59.

¹⁹ Uo. p. 56.

²⁰ Gáti Csilla: *Egy dokumentum margójára*. In: *Könyv és Nevelés*. 1(2005) p. 83.

²¹ Uo. p. 20–21.

²² *Tanterv az általános gimnázium számára*. Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1950. p. 5.

jön a polgári nacionalizmus és kozmopolitanizmus ellen.”²³ Ezekből a sorokból is kitűnik, hogy az elmúlt évtizedekben soha nem volt az iskola ennyire egy cél és egy ideológia alá rendelve, annak kiszolgáltatva.

Ezt a megállapítást nemcsak a fenti idézett célok és feladatok, hanem a tananyag és egyben a kötelező olvasmányok kiválasztása is igazolja. A magyar irodalom tanterv szinte teljes egészében kicserélődött, még a klasszikusok területén is erőteljes súlypont-áthelyeződést figyelhetünk meg. A 20. század első felében favorizált Arany János helyett Petőfi lesz a magyar irodalomoktatás legfontosabb alakja, azon belül is kiemelt hangsúlyt kap a „forradalmár” és a „nép gyermeke” Petőfi alak. „Azt kell mutatnunk, hogyan tükrözik a versek művészi módon a korszak problémáit és hogyan mutatnak előre a forradalmi mozgolódás, a megoldás felé.”²⁴ Ez a Petőfi-értékelés egyértelműen a materialista irodalomfelfogást tükrözi, az 50-es évek oktatáspolitikusai szerint Petőfi a kor értékeinek legreprezentatívabb 19. századi képviselője lehet.

Az igazi „földindulás” azonban a gimnáziumok második osztályában következett be, ahol az addig jelentéktelen világirodalmi olvasmányok hirtelen a tananyag felét töltik ki. Cervantes, Shakespeare, Molière, Swift és a francia felvilágosodás irodalma felkerült a kötelező olvasmányok listájába, ugyanakkor a régebben sokkal részletesebben tárgyalt magyar irodalom a korábbi mennyiség alig negyedére csökken. Összességében tehát megállapítható, hogy az előző olvasmánylistához képest az elolvasandó irodalmi művek száma jelentősen a korábbi 30%-ára csökken, ám a világirodalmi művek listája jelentősen kibővül, és egyben le is cserélődik. Nem kell már Goethét vagy Lessinget olvasni, bekerülnek azonban a klasszikus orosz írók, mint Gogol vagy Tolsztoj. A tananyag szűkülését, karcsúsodását semmiképpen nem tartom pozitív folyamatnak, ám a világirodalom tananyagba történő markánsabb beemelése akár hasznos is lehetne az ifjúság számára, ha az nem a hazai irodalom rovására és nem a kommunista ideológia szolgálatában történne. Legjobb példa erre a felvilágosodásnak a tananyagban történő markánsabb megjelenítése, ez a világirodalom jelenségét tekintve mindenképpen támogatandó, noha annak a kommunista mozgalommal történő akaratos ideológiai azonosítása árnyalja a pozitív ható képet.

A harmadik és a negyedik osztályban érezhetően erősödik az ideológiai nyomás a tananyagra. A legmarkánsabb különbségeket a korábbi tantervekhez képest a harmadik és a negyedik osztályban figyelhetjük meg, a negyedik osztály 1938-as és 1950-es tananyagában csak két azonos nevet találunk: Ady Endréét és Móricz Zsigmondét.²⁵ A világirodalmi olvasmánylista sem árulkodik olyasfajta sokszínűségről, mint azt az első illetve a második osztályban láthattuk. A harmadikban előkerülő külföldi nevek a következők: „Gogol, Balzac, Heine, Lermontov, Csernisevskij, Herzen, Dobroljubov, Bjelinszkij, Hugo, Dickens, Szaltikov-Scsedrin, Csehov.”²⁶ Első ránézésre is túlsúlyban vannak az orosz írók, azok közül is jó néhány nem csupán írói képességeivel érdemelte ki tananyagba kerülését.

Az 1950-es tanterv negyedik osztályának olvasmánylistáját részletesen szeretném elemezni, illetve értelmezni, mert véleményem szerint a harmadik osztályig némi jó indulattal még a valódi értékeknek megfelelő tantervről beszélhettünk, a negyedik osztály viszont teljes mértékben elrugaskodik a valós irodalmi helyzettől, és egy a saját ideológiáját kiszolgáló oktatási programot vezet be. Az évfolyam tananyagát két egyenlő részre osztja: „A magyar irodalom története 1905-től napjainkig”²⁷ és „A szovjet irodalom története 1905-től napjainkig”²⁸. A szovjet és a magyar irodalom azonos szinten való kezelése egyértelműen az értékek ideológiai eltolódásáról árulkodik, ám ezt – ha nem is ilyen hatalmas mértékben – korábban is megfigyelhettük. Amit azonban már a legnagyobb jóindulattal sem tudok megmagyarázni, az az 1905-ös dátum korszakhatárként törté-

²³ Uo. p.5.

²⁴ *Tanításterv és útmutató a magyar nyelv és irodalom tanításhoz*. Budapest, Szakoktatási Főosztály, 1951. p. 23.

²⁵ *Tanterv az általános gimnázium számára*. Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1950. p. 8–9.

²⁶ Uo. p. 9.

²⁷ Uo. p. 9.

²⁸ Uo. p. 9.

nő bevezetése. Miért nem a század határa, 1901 vagy a világháború kezdete vagy vége? Miért nem 1917, a nagy szocialista forradalom dátuma? A másik elvakultságot vagy dilettantizmust felvető kérdés pedig a következő: hogyan beszélhet a minisztérium 1905-ben vagy akár 1915-ben a szovjet irodalomról, amikor ilyen néven legkorábban is csak 1917-ben, ám inkább csak 1922-ben jött létre? Hogyan lehet egy jogilag nem létező országnak irodalma? Hogyan lehet ezt az irodalomtörténetileg és történelmileg megmagyarázhatatlan képtelenséget a tananyag gerincévé emelni? A kérdésekre adekvát válasz – véleményem szerint – nem adható.

De lépünk tovább, és nézzük meg az első félév, vagyis a magyar irodalomra eső rész tananyagát, olvasmánylistáját. Először a magyar irodalmat tárgyalja „1905-től 1919-ig”²⁹, összesen három szerzőtől olvastat műveket: Ady, Móricz és Nagy Lajos. Még egyszer szeretném aláhúzni: három szerző. Folytatja a „Tanácsköztársaság és az ellenforradalmi korszak”³⁰ (Horthy-korszak) íróival, három teljesen új, de nagyon értékes név az olvasmánylistában: József Attila, Radnóti Miklós és Illyés Gyula. Majd „a felszabadulás utáni”³¹ korszak írói következnek, vagyis az addig eltelt öt évé, összesen tíz (!) név: Gergely Sándor, Déry Tibor, Illés Béla, Veres Péter, Zelk Zoltán, Benjámin László, Kónya Lajos, Szabó Pál, Darvas József és Asztalos István. Szinte eldől a papír e diszcrepancia láttán, tíz óra szemben olyan óriásokkal, mint Babits, Kosztolányi, Karinthy, Gárdonyi vagy Áprily, akiket még meg sem említene a tantervben. Ami igazán tanulságos és elszomorító egyben a tíz névvel kapcsolatban, hogy néhányuk munkássága nem élte túl az 50-es éveket sem, eltekintve természetesen a mai napig kiemelkedő íróktól, mint például Déry Tibor vagy Zelk Zoltán.

A második félév teljes egészében a szovjet irodalomé. A valódi orosz irodalom klasszikusai helyett azonban itt csak ideológiailag átfűtött propagandaművekkel találkozunk. Kötelező olvasmány például Beck *A volokamszki országút*, Solohov *Új barázdát szánt az eke*, Azsájev *Távol Moszkvától* vagy a véres kezű Zsdanov *Irodalmi tanulmányai*. A tanterv ajánlja még válogatott *Sztálin-versek* olvasását is, mellyel a „szocialista élet nagy vezérért” lehet közelebb vinni az ifjúsághoz.³² Nehéz dolga van az elemzés írójának, amikor ezt a tantervet próbálja összevetni *Az ember tragédiájára* kihegyezett korábbi két tantervvel, Solohov, Azsájev vagy éppen Asztalos István irodalma nehezen vethető össze Madách, Babits vagy Tóth Árpád munkásságával. Amit azonban mindenképpen fontosnak tartok megállapítani, az a hatalmas szakadék a két tanterv kulturális szintje között, a két éra, a Horthy-korszak illetve a Rákosi-korszak ideológiai erőszakossága az általam vizsgált tantervek alapján ugyan összehasonlítható, bizonyos tendenciák mindkettőben tetten érhetőek, de a szaktanári szabadság megcsonkítása és a tanterv ideológiai befolyásoltsága nem vethető össze a két korszakban. Mint láhattuk, az 1950-es tanterv radikalizmusa és szélsőségesége gyakorlatilag lehetetlenné teszi az érdemi összehasonlítást az értékközpontú, noha erősen konzervatív és nemzeti elkötelezettségű 1938-as tantervvel.

Az egy évvel korábbi tantervhez 1951-ben kiadott útmutató a fenti állítást még jobban alátámasztja. Az ajánlás jelentős részét egy átfogó elemzés teszi ki, ahol minden a korábbi tantervekben jelentős író a kor és az uralkodó ideológia szellemében elemeznek. Az 1950-ben megkezdett pedagógiai, irodalomtörténeti ámokfutás folytatódik tehát ebben a munkában is. Lássuk, hogyan vélekedik az ajánlás a 20. század talán két legkiemelkedőbb magyar költőjéről, Babits Mihályról és Kosztolányi Dezsőről: „Mindketten a polgári irodalmi élet irányítói a Horthy rendszerben. Az öncélú formális irodalom művelői.”³³ Babits a *Jónás könyve* vagy az *Eucharistia* szerzője, az egyik legelőrejutóbb eszményi fejlődésen átment költőnk öncélú irodalmárként rögzített képe semmiképpen nem egyezik a Babits Mihályról kialakult, ma egységesen elfogadott irodalomtudományi állásponttal. Az pedig, hogy Babits és Kosztolányi lapja, a Nyugat nem a Horthy kor-

²⁹ Uo. p. 9.

³⁰ Uo. p. 9.

³¹ Uo. p. 9.

³² Uo. p. 10.

³³ *Tanterv és útmutató a magyar nyelv és irodalom tanításhoz*. Budapest, Szakoktatási Főosztály, 1951. p. 33–34.

szak kedvenc orgánuma volt, szintén megkérdőjelezhetetlen tény. Ha Babits a Horthy korszak kulturális életének irányítója volt, hogyan értékelné az ajánlás szerzője a korszak számára valóban legjelentősebb és a „politikum” által legelfogadottabbnak ítélt Herczeg Ferencet a konzervatív polgárság lapjának, az *Új Idők*nek az irányítóját?

A Karinthy Frigyesről alkotott soros vélemény szintén fontos lehet, hogy megértsük a tantervszerkesztők célját és törekvéseit. Követzőképp foglalja össze az ajánlás Karinthy életművét: „Nem keresi a kapitalizmusból kivezető utat és a munkásosztállyal való szövetséget.”³⁴ Nem hiszem, hogy Karinthy életműve akár a felszínen is megérthető ezzel a szemlélettel és hozzáállással. Az utasítás szerzőjének véleménye sem mindig helytálló. Véleményem szerint egy hibás világgép közvetítéséhez asszisztál a teljes magyar oktatásirányítás, amikor ilyen vélemények miniszteri utasításként törvényerőre emelkedhetnek. Radnóti Miklóst mint kommunista írókat mutatja be az utasítás: „Élesen mutassunk rá, hogy egész életén végig fut a társadalmi valóság megismerésének vörös fonala.”³⁵ Ez a fajta radikális ideológiai elkötelezettség mindenképpen káros lehet egy esztétikai és értékközpontú irodalomszemlélet érvényre juttatásában és egy, a valóságot megközelítő világ- és történelemkép kialakításában.

3.4 A kádári konszolidáció az irodalomoktatásban

Az 1962-ben kiadott új tanterv jelentős változást hozott az olvasandó szövegek kiválasztásában. A túlideologizált 1950-es tanterv nagy részben lecserélődött, az olvasmánylista világirodalmi, magyar irodalmi része kibővült. A sztálinista szovjet és magyar irodalom szinte teljes egészében kikerül a tantervből. Ez az éles váltás szorosan összefügg a kor politikai és történelmi változásaival, hiszen tükrözi az 1956 utáni konszolidálódó helyzethez vezető politikát. Összességében azért még mindig nagy különbségek mutathatóak ki a Horthy-korszak és a Kádár-korszak tantervei között, de mind didaktikai eszközeiben, mind pedig ideológiai mondanivalójában közelebb áll az új 1963-as tanterv az 1938-aséhoz, mint az 50-es évek sérült és eltorzult irodalomfelfogásához.

Akárcsak a 38-as tanterv, úgy a 63-as összehasonlítása nehézkes az 50-es évek tananyagával, az átfedés ebben az esetben is minimális, csak a világirodalom és a magyar irodalom klasszikusai, valamint a 20. század kiemelkedő baloldali íróin keresztül érhető tetten a hasonlóság.

Abban az esetben viszont, hogyha a Horthy-korszak tantervével hasonlítjuk össze az új, 63-as tantervet, érdekes felismeréseket tehetünk. Az első szembevetendő különbségre a magyar irodalom területén szeretném felhívni a figyelmet. A klasszikus magyar irodalom területén megmarad az 50-es tantervnél vizsgált forradalmi írók favorizálása (lásd Arany–Petőfi páros), de immár sokkal szélesebb és reprezentatívabb módon mutat be minden jelentős magyar irodalmi korszakot. Nagy különbség a korábbi tantervekkel szemben, hogy jóval erőteljesebben van jelen a kronológia szempontja. A másik nagy eltérés a 38-as tantervvel szemben, hogy ugyan visszatérnek a 20. század klasszikus nyugatos írói: Ady, Babits, Kosztolányi³⁶, de a korábbi második világháború előtt favorizált hármas irodalmi felosztás teljes egészében megszűnik. Kihagyja a tantervből az erdélyi írók (Áprily, Reményik stb.) és a konzervatív, nemzeti írókat sem említi (Gyóni Géza, Herczeg Ferenc stb.).

Az 1950-es kortárs írói lista teljes egészében eltűnik (Déry Tibor kivételével) a tananyagból, és a kötelező listáról is eltűnnek ezen írók versei, novellái, elbeszélései. Az orosz irodalom szerepe is jelentősen megváltozik az új tantervben. Az ortodox kommunista írók nevét nem találjuk az új olvasmánylistában, helyüket kommunista elkötelezettségű, de mégis értékes művészek töltik be. Ilyen író például Makszim Gorkij vagy Majakovszkij, kiknek a Szovjetunió iránti elkötelezettségéhez kétség nem férhet, ugyanakkor az orosz kultúra kiemelkedő képviselői.

Az új 1963-as tantervről elmondható, hogy szakít az 1950-es évek oktatáspolitikai és ideológiai ámokfutásával, de semmiképpen nem az 1938-as utat folytatja, hanem megpróbál a kettő kö-

³⁴ Uo. p. 34.

³⁵ Uo. p. 35.

³⁶ *Tantervi tervezet anyanyelv és irodalomból a gimnáziumok számára.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. p. 14–15.

zött „lavírozva” az új történelmi helyzetnek megfelelő, erősen kommunista elkötelezettségű, kevés tanári szabadságot engedélyező, de mindenképpen kulturálisan érzékeny, az esztétikumot mindvégig szem előtt tartó olvasmánylistát összeállítani. Ez a tendencia mindenképpen üdvözlendő, de a tanulók még e harmonikusabb tananyag³⁷ szemüvegén keresztül se kaphatnak ki-egyensúlyozott képet a magyar és a világirodalom egészéről.

4. Záró gondolatok

Elemzésem során a mindenkori tantervek és olvasmányok politikai kiszolgáltatottságára próbáltam rámutatni, amely mindig jelentős mértékben befolyásolja a felnövekvő nemzedékek világnézetét és életfelfogását. Ezen tényekkel a mindenkori politikai hatalom is tisztában van, és igyekszik a saját világgépére formálni a tananyagot, hogy ezzel szilárdítsa meg társadalmi közösségi befolyását.

A magyar kultúra alakulásának szempontjából a jövőben még kiemelkedőbb szerepet fog játszani az iskolában megismert történelem-, világ- és kultúrkép. Ezen kép minél sokoldalúbb és sokréteűbb az egyre jobban beszűkülő kulturális igények világában, megtartására illetve alakulására kell törekedni a jövőben is, életben tartva a magyar nemzet és Európa sokszínűségét. A globalizáció erősödésével egyre nagyobb feladat hárul az iskolákra a múlt értékeinek átörökítésében, a sokszínűség megőrzésében. Hiszem, hogy a múlt érzéseit és érdekeit csak az irodalom képes hosszú távon életben tartani, a száraz történelmi tények csak egy autentikus művész tolmácsolásában kelhetnek életre, ezért is tartom fontosnak a fent elemzett téma további vizsgálatát.

Irodalomjegyzék

- ADAMIKNÉ Jászó Anna: *A kötelező olvasmányok, könyv nélkül tanulandó versek és prózai szövegek jegyzéke magyar nyelv és irodalomból*. In: Könyv és Nevelés, 1 (2005).
- Általános gimnáziumok tananyaga*. Magyar nyelv és irodalom. Budapest, Művelődési Minisztérium, Közkutatási főosztály, 1963.
- ARATÓ László: *Álszentség nélkül a kötelezőkről*. R. Miklós Pál Interjúja. URL: w3.fisz.hu/?lapdoc_dfsjgf_widf_s.html 2006. 04. 05.
- BALLÉR Endre: *A hazai tantervtörténeti kutatások jellemzői*. In: Balogh László: *Neveléstörténet és neveléstörténet-írás*. Budapest, ORKM, 1995.
- DOMOKOS Zsuzsa: *Kötelező olvasmány – magyartanároknak*. In: Iskolakultúra, 11–12. (1992).
- GÁTI Csilla: *Egy dokumentum margójára*. In: Könyv és Nevelés, 1 (2005).
- KELEMEN Elemér: *Tantervpolitika, tantervkészítés a 19–20. században*. In: Educatio, 3 (1994).
- KORNIS Gyula: *Az új középiskolai tanterv*. Budapest, Magyar Tudományos Társaság, 1924.
- Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez*. Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938.
- SIPÓS Lajos: *Irodalomtanítás – tantervkészítés*. In: Sipos Lajos: *Tantervek, programok a magyar nyelv és irodalomtanításhoz*. Budapest, Magyar Kémikusok Egyesülete, 1991.
- SZONDY György: *A modern iskola és az ifjúság olvasmányai*. Budapest, Királyi Egyetemi Nyomda, 1936.
- SZONDY György: *Mit olvasson a gyermek?* Budapest, Studium, 1933.
- Tanításterv és útmutató a magyar nyelv és irodalom tanításához*. Budapest, Szakoktatási főosztály, 1951.
- Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára*. Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938.
- Tanterv a középiskolák (Gimnáziumok, Reálgimnáziumok és Reáliskolák) számára*. Budapest, M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1924.
- Tantervi tervezet anyanyelv és irodalomból a gimnáziumok számára*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962.
- Tanterv az általános gimnázium számára*. Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1950.

Petrolay Margit: KÖNYV A MESÉRŐL * 20 cm, 152 oldal, ára 468 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon: 363-0276, fax: 221-6337, e-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

³⁷ *Általános gimnáziumok tananyaga*. Magyar nyelv és irodalom. Budapest, Művelődési Minisztérium, Közkutatási főosztály, 1963.

Szabó István

MIÉRT SZÉP, AVAGY HOGYAN VÁLHATUNK KOMPETENSSE A VERSÉRTELMEZÉSBEN?

Szabó István (1) korai órán c. verse alapján

<u>korai órán</u>	ülésem alatt
ázott emléke	a sínek
a múltnak	ezüst paripák
gyűrött ritmusa	ha futnak
a szívnek	ma már talán
kéjes ágyasa	jobb nap jön
a rútnak	bízó-nagy
riadt jegyese	levegőt veszek
a szépnek	mától talán
napkelte előtt	mindent
a színek	okosabban
halvány mosolya	teszek
az útnak	

Lehet-e (szabad-e és van-e értelme) megkövetelni, hogy a harmadikos (ma tizenegyedikes) gimnazista „tudja” akár húsz-huszonöt vers elemzését-értelmezését, ha úgy mond „javítani szeretné” az oly fontos év végi osztályzatát? – A mintegy tíz évvel ezelőtti, szemrehányástól sem mentes szülői kérdésre válaszolva, a verselemzés készségére, a versértelmezésben való jártasságra utalhattunk, nevezetesen arra a képességre, amelynek birtokában a majdani érettségizőnek nem-hogy huszonöt, de bármely vers valamilyen szintű értelmezése sem jelenthet leküzdhetetlen akadályt. Ha ezeket az ékes magyar szakkifejezéseket – jártasság, készség, képesség – manapság kerüli is a szakmapolitikai marketing, és helyette a kompetenciát részesíti előnyben, úgy gondoljuk, hogy a kompetencia-központú követelményekben, a kompetenciát mérő vizsgafeladatban az említett régi vita éled újjá.

A versértelmezésre – vagy bármely műalkotás értelmezésére – vonatkozó kompetencián azt az összetett pszichikus képződményt (képességet) értjük, amelynek birtokában elemezzük, értelmezzük, azaz befogadjuk a költeményt. A fogalomhoz – pl. iskolai körülmények között vagy professzionális okokból – hozzátartozhat az értelmezés verbális körülírásának a képessége is. A verbális versértelmezés (szóban vagy írásban) mintegy kettős kóddal (2), a jelentést formáló komplex jel jelentésének a körülírása soha nem lehet teljes (Egry József szavaival: egyetlen „valaki” képes maradéktalanul értelmezni egy műalkotást, – maga a műalkotás), a fenntartások ellenére a jelentés verbálisan történő körülírása mégis a képesség kiművelésének egyik fontos eszköze. Sőt, rögzített formában (ilyen a versértelmező érettségi dolgozat, de akár a magnófelvétel is) olyan teljesítmény, amely elemezhető, megítélhető, értékelhető, azaz belőle megállapítható a versértelmező kompetenciája. A műértés képessége („szépérzék”) – adottságként – az emberrel születik, ahogyan a művészi hajlam (tehetség) is. Mindkét adottság csiszolt, kiművelt képességgé, ha úgy tesszük, kompetenciává alakítható. Bármely művészettel kapcsolatos iskolázásnak ez az alapvető feladata.

A versértelmezési kompetencia kialakultságát mérő vizsgafeladatban azért szerepel gyakran olyan mű, amiről „az említés szintjén” sem esett szó a tantárgyi programban, mert éppen az ilyen tevékenység, a nem elemzett – akár kevésbé is ismert – vers önálló értelmezése, teszi a vonatkozó képességet próbára. Akár huszonöt vagy több vers órán elhangzó, tankönyvi vagy szakirodalombeli, mégoly kompetens értelmezésének a „tudása”, vagy egy-egy klasszikus vers kötetnyi hozzáértő elemzésének az ismerete sem helyettesíti a személyes élményem nyugvó, a személyes kompetencia révén kialakított műértelmezést, amit az ugyancsak személyes nyelvi kompetencia for-

málhat körülírássá. Csak az önálló értelmezési képesség mint az emberi tudás egy nélkülözhetetlen szelete révén gazdagodhat és teljesezhet ki az emberi személyiség, ami az irodalomtanításnak is a legalapvetőbb feladata.

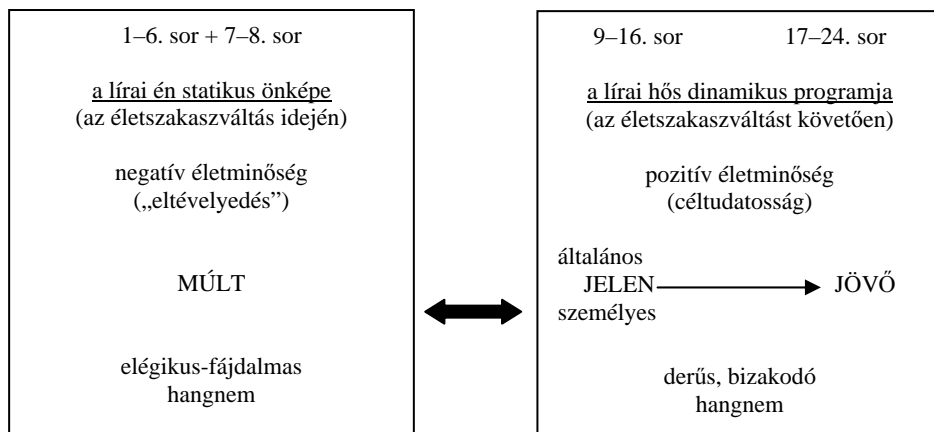
És most térjünk vissza az előre bocsátott vershez!

Hogy elkerüljük a többé-kevésbé kanonikus értelmezések kísértését, az esztétikum után kutatva, most egy mai alkotást – egy első kötetes költő kötetének záróversét – veszünk példaként szemügyre. Alább körülbelül annyit veszünk számba Szabó István korai órán c. versével kapcsolatban, amennyit és amit – főként a megközelítés szempontjait illetően – egy jól felkészült, tehát kellően kompetens érettségiző is megláthat a vizsgafeladatul kapott verses alkotásban.

A vers a befogadóra először a vershelyzetet is magában foglaló hangulatlírájával, dinamizmusával hat („napkelte előtt/ ... ülésem alatt/ a sínek/ ezüst paripák/ ha futnak”). Az idilli hangulat azonban nem zavartalan. Az érvényét a felütés súlyos negatív minőséget képviselő metaforái, illetve a zárlat dinamikus retorikája egyaránt megkérdőjelezi. Ezek az „ellensúlyok” vezetnek el bennünket a többszövegjelentéshez: valójában egy életrajzi szakaszváltáshoz kapcsolódó számvetés-versről beszélhetünk, amelynek következtetései – természetes módon – lértértelező jellegűek. (Az értő Olvasóra bízatik annak megítélése, hogy a 24 sor = 24 óra szinte mitikus megfelelése mennyire érvényes, és mennyire szolgálhatja a mű gondolatosságát.)

A sajátos, központozást mellőző tipográfiai megjelenítésű, montázsszerű költemény (vö. pl. Illyés, Kányádi hasonló verseit) – a számvetéssel jelleggel ugyancsak összhangban – idő- és értékszembesítő szerkezetű műalkotás: a negatív életminőséget képviselő múlt (1–6. sor) áll szemben a pozitív életminőséget képező jelenel, illetve a programszerűen megjelenő jövővel, miközben a 7–8. sor a gyökeres változást „okadatozza”.

A vers szerkezetét az alábbi módon ábrázolhatjuk:

A vers – a montázsszerűség és a szabadabb asszociációkat lehetővé tevő tipográfiai megjelenítés ellenére – alapvetően retorikus. A logikai vázát egyetlen, premisszáit részben az általános tapasztalatból vevő feltételes szillogizmus (enthüméma) képezi, amelynek a konklúziója – az alapjelentés szintjén – a következő: ha (derűs) napkelte előtt („korai órán”) útra kelek, akkor minden bizonnyal eredményes(ebb) nap vár rám. A montázs értelmes logikai rendbe állításának és az előismeretek felidézésének a „kényszere” így válik itt a hatáskeltés alapjává.

Az 1–6., + 7–8. sor – a felütés – miközben a lírai én lélekállapotának képeiben egy nyomasztó éjszaka motívumai is jelen vannak (ázott~ izzadt, gyűrött, kéjes ágyas), valójában egy büntudattal terhes múltat idéz. A közlés metaforikus síkján láttató erejű, ezért hatásos szóképekben a dantei „sötét erdő” sejlik fel. A 7–8. sor szép metaforája („riadt jegyese a szépnek”) egyaránt indokolja az új életminőség megjelenését, de kifejezi a megrendülést is, amit a lírai én számára a „költészet

hatalmának” a megtapasztalása okoz. (A költő életének erről a szakaszáról a Napkelte délben c. vallomásregényében ad szelíd önróniával rajzolt, mégis meghökkentően őszinte és hiteles képet.)

A 9–16. sor a vershelyzet, az „itt és (nemcsak) most” jelene. A költő „itt és most”, a napkeltét megelőző derengésben futó hajnali vonaton, a friss reggel bizakodó hangulatának hatására szólaltatja meg lírai énjét. Ez a hajnali utazás azonban a versszöveg kontextusában az „útra hívás” ősi toposzává nemesül, ami a lírai hőst a sors által kijelölt szerep elfogadására, az „elvegyüléssel” és a „kiválással” járó kompromisszumok tudomásul vételére készíti. Az első rész statikus, elégikus hangulatát a második részben dinamikus, várakozással teli derű váltja fel. A „bársonyos” hangulat és a dinamika megteremtésében a metaforikus sík megszemélyesítései („a színek/ halvány mosolya/ az útnak”), ami – a központozás elmaradása következtében – ’a színek halvány mosolya’, és ’halvány mosolya az útnak’ szóképeket egyaránt érvényesülni engedi, valamint a („a sínek/ ezüst paripák/ ...futnak”) a legfontosabbak.

A vers érzelmi csúcspontja, egyben zárlata a 17–24. sor. A nyomdatechnikailag elkülönített zárlatban a mozgás dinamikája a cselekvés erőteljes dinamikájává fokozódik, a montázs döntően metaforikus eszközökkel érzelmekre hatóan megelevenített képeit – az ismétlődő ’talán’-ok ellenére is – felváltja a jövő cselekvési programjának mozgósító, józan logikája. A lírai hős – a szocializáció törvényét megértve, és azt elfogadva – meg akar felelni az „útra hívásnak”, s ez szinte fogadalmoszerű „beszédtetre” sarkallja („mától talán/ mindent/ okosabban/ teszek”). Ez a következtetés a mű kicsengése (üzenete, mondanivalója).

A versritmus vizsgálata további bizonyítékokkal szolgál arra nézve, hogy a retorika sajátos eszköztára mennyire fontos szerephez jut ebben a költeményben. A verstanilag bimetricus versszöveg egészében alárendelődik egy erőteljes, az utolsó sorokban fokozódó jellegű retorikai dikciónak. A racionális vázat és az erőteljes hatást keltő metaforikus síkot egy szigorúan retorikai értelemben vett kőlonokra, kommakra való tördelés kapcsolja egybe, ami csak az utolsó három sorban nem érvényesül, mert a fokozó célzat a szavankénti tördelésre tér át. Érdekes, a lírai én feszült állapotát tükröző elem, ahogyan az ütemhangsúlyos versritmus felező nyolcása felel ezzel a retorikai indítatású tördeléssel: a sorpáronkénti felező nyolcas második ütemének első szótagja az első sor végén marad. Az időmértékes ritmus – amolyan József Attila-i célszerűséggel – követi a vers hangulati-gondolati ívét: az első hat sorban ereszkedő, míg a hetedik sortól emelkedő időmértéknek engedelmeskedik (3).

A költeményben a verstani értelemben vett rímelés helyett a szavak végének retorikai értelemben vett rímelő összecsengése figyelhető meg. (Már csak terjedelmi okokból is az Olvasó fantáziájára vagyunk kénytelenek bízni annak eldöntését, hogy a similater cadensek és desinensek feleseléséből kihallja-e vonatkerékek kattogását.)

Egy kis költemény befogadása érzelmi és értelmi erőnk mozgósításával annál maradéktalannabb, minél inkább képesek vagyunk – a kompetenciánk birtokában is – a feltárt komplexitást a mű jelegyüttesében érzékelni. A XXI. századi „nyomulásra” készülő fiatal számára pragmatikus evidenciaként szólhatnak azonban Tóth Árpád csaknem száz éve papírra vetett rezignált-keserű sorai: „Minek a lélek balga fényüzése?/ ...Másra kell ideg s velő./ Józan dolgokra. Friss tülekedésre.” Csak remélhetjük, hogy a változtatás elemi erejű igénye az emberi létezés őseredeti programjához tudja visszatéríteni a globális embert. S akkor a transzcendens létezésben, közötté a Szépség Univerzumában való otthonosság ismét azonos értékű lehet, mondjuk, az informatikai felkészültséggel. Önmagát sem ismerheti az ember, ha nem kerül kapcsolatba a spirituálissal, a „magasabb értékek” világával, míg ha csak megérinti is azt, megérzi, hogy ő, a porszem, része a nagy Egésznek. És, hogy nincs éppen ennél nagyszerűbb a világon.

Jegyzetek

(1) Szabó István (1963–) költő, író, forgatókönyvíró, a tanulmány szerzőjének a fia. Fontosabb munkái: Napkelte délben (vallomásregény), Alexandra, 2003.; Szélsodorta vándor-napok (útirajzok), Pallas Antikvárium Kft., 2005.; Milyen évek várnak? (versek), Pallas Antikvárium Kft., 2006.; A Hortobágy legendája (tv-film forgatókönyve, Vitézy Lászlóval), Megafilm, 2007., rend. Vitézy László

(2) Ti. a költői mű jelentése (üzenete) a nyelvi kód mellett a jelképrendszer közvetítésével jut el a befogadóhoz. (Vö. Balogh László: Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe, Tankönyvkiadó, 1983., 9. o.)

(3) Kísérlet a költemény verstani elemzésére:

– – – / – –
x x x x / x
ázott emléke

– – –
x x x
a múltnak

– – / – – –
x x x x / x
gyűrött ritmusa

– – –
x x x
a szívnek

– – / – – –
x x x x / x
kéjes ágyasa

– – –
x x x
a rútnak

– – / – – –
x x x x / x
riadt jegyese

– – –
x x x
a szépnek

– – / – – –
x x x x / x
napkelte előtt

– – –
x x x
a színek

– – / – – –
x x x x / x
halvány mosolya

– – –
x x x
az útnak

– – / – – –
x x x x / x
ülésem alatt

– – –
x x x
a sínek

– – / – – –
x x x x / x
ezüst paripák

– – –
x x x
ha futnak

– – / – – –
ma már talán
– – –
jobb nap jön

– – –
bízó–nagy
– – / – – –
levegőt veszek

– – / – – –
mától talán
– – –
mindent

– – – –
okosabban

– – –
teszek

Most jelent meg!

Benczik Vilmos (szerk.):

**ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS
A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN**

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon: 363-0276, fax: 221-6337, e-mail:
trezorkiado@trezor.t-online.hu

Holczer József

Névváltoz/tat/ás?

Adott ez az – időben is, hazafiságban is – nagy múlttal bíró család sok jelességet nemzetünknek. Volt köztük hadvezér, még horvát bán is, külügyminiszter, festőművész meg sok egyéb... Ha *Strattmann*-nal kapcsolva fordul elő: mindjárt a hamarosan boldogként tisztelhető (szent életű) szemspecialistára gondolunk. Ha csupán az egytagú vezetéknev (még ha semmilyen keresztnév nem követi is), akkor kizárólag Lajos, a mártír miniszterelnök jut eszünkbe.

Igen: a *Batthyány* vezetéknev valamennyi viselőjére egyaránt áll az *AkH. 157. a)* pontja: „A történelmi nevek védelme érdekében a régi magyar családnevek eredeti alakját általában megőrizzük.” Példái közt ugyan nem szerepel e – „*battyányi*”-nak ejtendő – vezetéknev, de a szótárrész mindenképp ide utal bennünket. S az, hogy az *AkH.* foglalkozik vele, föltételezheti, hogy bárki bármely középfokú intézményben végezte tanulmányait, e név tudnivalóival a szabálygyűjteményből is tudnia illik a *Batthyány* név kívánalmait.

„*Kivételes elválasztású név*” – jegyzi meg róla az *AkH. 229. pontja*. Nem csoda, hogy amikor helyesírási tesztet íratok a nyelvi versenyen indulókkal, zavarba jönnek, hisz három elválasztás közt lehetne választaniuk: *Bat-thyány*, *Batt-hyány*, *Ba-tthyány*. Igen, mert a sajtó „jóvóltából” mindmáig hárommal találkozunk. Jegyezzük meg hát a vezérkönyvben lévő irányadó tagolási módot: *Bat-thyány*. (Elválasztható még a végén is: *Batthyá-ny*, mert a *ny* ejtése: *nyi*.)

A név kapcsán nemrég *két visszaéléssel* találkoztam. (Lehet, hogy más esetleg más-sal, sőt többel is...) Egy vidéki üzlet elköltözött, s jó nagy betűkkel informálta is a (hiába) keresőket: „... a *Batthiány* utca 19. alá.” Már csak egy „hiány”-zott – kommentáltam. És csakhamar találkoztam valakivel, aki meg beszámolt róla: ismerőséhez megy a *Vak Batthyányi* utcába.

Similis simili... = Hasonló a hasonlónak... – tartja az ősi antik mondás. Én bizony csöppet sem örültem. Jóllehet hősiessége, magyarsága miatt ugyancsak büszkék lehetünk őrá is, az egy-két közös betű/hang ellenére egészen *más család* tagja volt. Szeme világa elvesztése miatti előnévvel – vagy akár anélkül is – ekképp jegyzi a lexikon, sőt a történelem is: *Bottyán* János.

Dóra Zoltán

Szül

A múltkoriban egy ismerősön azt kifogásolta, hogy a mindennapi szóhasználatban is használják a *szül* igét. Ő ezt nyelvhelyességi hibának véli. Vajon igaza van-e?

Tudjuk, hogy az állatvilágban az egyes fajok különbözőképpen hozzák világra utódaikat. Attól függően, hogy hogyan szaporodnak, beszélünk *ívásról*, *költésről*, *petézésről* stb. Az emlősök – beleértve az embert is – utódai az ún. *vemhességi idő* után teljesen kifejlődve, az elődökhöz hasonlítva születnek meg.

Nyelvünk ezt, az egyes fajtáktól függően, rokon értelmű szavakkal nevezi meg.

A rokon értelmű szavak pontos értelmezése végett idézzük fel Hangay Zoltán megállapítását: „Csak azok a szavak – illetve többjelentésű szavak esetében azonos szóje-

lentések – szinonimák, amelyeknek a jeltárgya ugyanaz, vagyis azonos” (Adamikné Jászó Anna – Hangay Zoltán: Nyelvi elemzések kézikönyve 1995).

Ennek tisztázása annál is inkább fontos, mert bár a *petézik* és az *ellik* is a szaporodásra vonatkozik, mégsem tekinthetők szinonimáknak. Az *ellik*, *fial*, *szül* azonban igen.

Az is közismert tény, hogy a rokon értelmű szavak sem használhatók önkényesen egymás helyett. Pusztai Ferentől olvassuk: „A legszorosabb közelségben álló szinonimák is rendre különböznek szóhangulatban, gyakoriságban, szókészleti rétegződésben stb.” (Magyar nyelvtörténet, Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.).

A Magyar szókincstárban az **ellik** igének hét szinonimáját találjuk meg, s ezeket attól függően használjuk, hogy az emlősöknek melyik fajtájáról van szó. A tehén *ellik*, a nyúl *fial*, a kutyára meg általában azt mondjuk, hogy *kölykezik*, de nem ritka a *fial* sem. Petőfitől viszont ezt olvassuk: „Az árokban a tehéncsordás / Kutyája megellett” (Piroslik a kecskerágó...).

A *kölykezik* igével találkozunk Arany János Buda halála című eposzának részletében: „Sárga tigris ott kölykezik / Fiát eszi, ha éhezik.” (rege a csodaszarvasról)

A felsorolt szavak természetesen csakis állattal kapcsolatban használhatók. A mai nyelvérzék durvának tekinti azt a szövegrészletet, amelyet Móricz Zsigmondtól olvassuk az Erdély trilógia első könyvében, a Tündérbertben. Idézzük: „... s eszébe villant Kamuthyné alma-virág szépségű arca: ugyan megellett-é?” Lehet, hogy az író a fejedelem, Báthory jellemzésére használta az illetlen szót, de feltehető az is, hogy a korabeli nyelvhasználatban nem számított durvának az *ellik*...

Úgy vélem azonban, ismerősömnök abban nincs igaza, hogy a *szül* ige állattal kapcsolatban nem használható. Az alkalmi nyelvhasználatban nem kifogásolhatjuk a következő kifejezéseket: a kutyám, a cicám megszült. Ezek talán *eufemizmus*nak is felfoghatók. Természetesen azt is illik tudni, hogy melyek a köznyelvi szóalakok.

Csupán érdekességként említem meg a *szül* igének egy kivételes használatát. A biológiában van egy szakmai kifejezés, amely azokra a halfajtákra vonatkozik, amelyek nem ívnak, utódaik elevenen jönnek a világra. Ezek az *eleveneszülő* halak. Ezt is el kell fogadnunk, nem mondhatjuk helyettük azt, hogy *elevenfialó, *elevenellő.

Összefoglalva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a *szül* ige jelentése szélesebb körű, mint a vele rokon értelmű szavaké, következésképpen az *ellik*, *fial* stb. szavakat a művelt köznyelv emberre vonatkoztatva nem használja, a *szül* azonban, ha ritkán is, az állatokkal kapcsolatban is elfogadható.

Felhívjuk figyelmüket!

Megjelent

A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAI

3 az egyben!

- 1. CD A szavakhoz kapcsolódó szabálypontok egy kattintással elérhetők. Villámgyors keresés intelligens keresőprogrammal, lapozgatás nélkül.**
- 2. KÖNYV Helyesírásunk akadémiai szabályzata, tizenegyedik kiadás.**
- 3. INTERNET A helyesiras.akkrt.hu weboldalon közel 200 000 szó helyesírása elérhető.**

Cs. Jónás Erzsébet

ALAKZATLEXIKON

A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve

Főszerkesztő Szathmári István

TINTA Könyvkiadó, Budapest, 596 oldal

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett negyven évig működött az a mintegy harminc főből álló **Stíluskutató csoport**, amely Szathmári István professzor vezetésével 6-7 évi közös munkával megszerkesztette az első magyar nyelvű alakzatlexikont. A közel kétszáz szócikket bemutató munka a mának megfelelő tudományos megalapozottságú, ugyanakkor gyakorlati igényeket is kielégítő kézikönyv.

Az alakzat a klasszikus retorika alapfogalma. „Az alakzat – írja az Előszóban Szathmári István – olyan rögzített és hagyományozott nyelvi forma (szóalak, fordulat, kifejezésmód), amelynek a felhasználása hatásosabbá teszi a stílust, illetve közlést. Ilyenformán egyszerre szerkezet (forma) és művelet (funkcionálás). Az alakzat mint kodifikálódott nyelvi séma eredetét tekintve olyan átalakító eljárás eredménye, amelynek során a beszélő kommunikációs célból eltér a megszokott, normatívnak tekintett nyelvi formától, és ez az új struktúra beépül a beszélő tudatába, majd retorikai jelentésként kategorizálódik” (7). Az alakzatok átfogják szinte a teljes kommunikációt, a költői stílustól a hagyományosig, valamint a médianyelven át a mindennapos beszédig.

Az alakzatok mellett a trópusok is megjelennek a szócikkek között. Mint Bencze Lóránt megállapítja, maga az alakzatok (szkémata) és trópusok (tropoi) olyan különféle nyelvi szintű műveletek, amelyek a hang, morféma, lexéma, szintagma, mondat, szöveg szintjén jönnek létre, ám a közöttük lévő „különbségtétel elméleti síkon nem tisztázódott soha megnyugtató módon” (A szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás [Trópusok és figurák]. In: Szathmári István [szerk.]: *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1996: 234). A legismertebb trópusok között, a *metaforáról* terjedelmében és alaposágában is imponáló tanulmány mélységű ismertetést olvashatunk Kocsány Piroska tollából (390–402).

Az alakzat gazdag kérdéskörének elméleti megalapozását – a metafora szócikkhez hasonlóan – több témakör tanulmány színvonalú kifejtése segíti a következő címszók alatt: *Alakzat* (Czetter Ibolya), *Alakzat és grammatika* (Eöry Vilma), *Alakzat és poétika* (Domonkosi Ágnes), *Alakzat és retorika* (Domonkosi Ágnes), *Alakzat és stilisztika* (Kabán Annamária), *Alakzat és szemantika* (V. Raisz Rózsa), *Alakzatfunkciók* (Szikszainé Nagy Irma) (23–61).

A szócikkek struktúrájával – a TINTA Könyvkiadó korábbi lexikonkiadási hagyományainak megfelelően – irányító kulcsszavak segítségével már a belső borítón megismerkedhetünk. Ezek szerint minden szócikk az alábbi egységekből épül fel: Elöl áll a címszó, a tárgyalt alakzat neve. Ezt követi a hatnyelvű (görög, latin, német, francia, angol és orosz) megnevezés, majd az alakzat rövid meghatározása egy prototipikus mintapéldával. Egy olyan példát lát itt az olvasó, amely lehetőség szerint magán hordozza az illető alakzat valamennyi fontos tulajdonságát. Kifejtést nyer a továbbiakban az elnevezés eredete, magyarázata, az alakzat története (kik, hogyan foglalkoztak vele, eljutva a máig). Az alakzat részletesebb meghatározását korszerű példaanyag szemlélteti. Rendszerbeli, grammatikai, retorikai, stilisztikai sajátosságait és a nyelvhasználatban betöltött szerepét, funkcióit jól hasznosíthatja minden érdeklődő tanár és diák. Megtudhatjuk, milyen szövegtípusokban fordul elő az alakzat, s mik a funkciói. Fontos része a szócikknek a szakirodalom jegyzéke, amely oldal pontossággal adja meg azon forrásmunkák helyét, ahol magyar és idegen nyelven további in-

formációt találunk. Végül a rokon és kapcsolódó alakzatok utalószavai – a szócikk belsejében ezekre rámutató nyilak hívják fel a figyelmet – a szélesebb kitekintést szolgálják, amikor ismételtlen csokorba szedve, s félkövérrel kiemelve zárják a szócikket. Szemléltetésként álljon itt teljes terjedelmében egy szócikk az alakzatlexikonból:

Epifrázis [g. επιφρασις; l. epiphraſis; n. Epiphraſe; fr. Epiphraſe; a. epiphraſis; o. эпифраза]: ’hozzámondás’, a szerkezetileg, gondolatilag kész mondathoz utólag, látszólag lazán odavetett megjegyzés, értelmező kiegészítés, →korrekció. Az epifrázis →adjekción alapuló →transzmutációs →mondatalakzat, a →hiperbaton egyik altípusa. Stílusértékét szerkezeti és tartalmi szokatlansága adja. Gyakran meglepetést, humort, →irónát, finom célzást tartalmaz. Máskor a szövegben a lényegre mutató kulcsszót emeli ki. A költészetben olykor →enjambement-ként is megjelenik.

- (1) Pendül a kapa most, letev é a gazda;
Csíkos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárlátta kenyér-darabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, amelyik belényul:
Jaj! valami ördög... vagy ha nem, hát... kis nyúl!
(Arany János: Családi kör)

Az (1) példában a gondolatot lezáró epifrázis a felfokozott várakozást vezet vissza a család reális élethelyzetébe.

- (2) – Isten mindenkié, és mindenki másért tiszteli és más néven szólítja meg. De attól még egy és a mindenség teremője.
– A bokréta akkor is mi vagyunk a kalapján – közöltem diadalmasan –, Isten született magyar, ha nem az volna, hogy lehetne virágos pörge kalapja? *Ha nem így állna a helyzet, Petőfi nem mondaná róla, ő nem hazudik.*
(Szabó Magda: Für Elise)

Az (2) példában Szabó Magda önéletrajzi regényében kislánykori önmagának irodalmi és bibliai ismereteit keverő gondolatmenetét humorról idézi fel, s az epifrázisban Petőfi „A magyar nemzet” című versére céloz: „Ha a föld isten kalapja, / hazánk a bokréta rajta!” A meglepetést az istenről magyarázó édesapában (és az olvasóban) a kislány odavetett indoklása váltja ki.

- (3) Ezek a nők elhozták életükbe az első szerelmek révületét, s mindazt, amit a szerelem jelent: a vágyódást, a féltést és a meghasonlott magányosságot. De nők, szerep és világ mögött derengett egy érzés, amely mindennél erősebb volt. Ezt az érzést csak férfiak ismerik. *Barátság a neve.*
(Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek)

A (3) példában az epifrázis az egész regényt meghatározó kulcsszót, a *férfi-barátságot* rejti magában.

(4) – Ej, csak egészség legyen, és egy kis tűrhető kártyajárás.
(Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

A (4) példában a regény utolsó mondatában az epifrázis megbocsátó humorral vegyes iróniával ellenpontozza a komoly életbölcsséget a sikertelen házassági kísérletet máris maga mögött hagyó főhős életfilozófiájával.

(5) És mi az oppozíció? Felelet: tagadása annak, amit az udvar állít, és a *personális*!

(Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló)

Az (5) példában Kölcsey beszédében a főhatóságokkal szemben érzett igazi erkölcsi elmarasztalást, gúnyt fejezi ki az epifrázis. (A *personális* jelentése: személynök, a király személyét képviselő főtisztviselő 1848-ig).

(6) Emlékhalom a harc fián,
Ki az utolsók közt esett el,
Remény nélkül ... Jer Osszián,
Ködös, homályos énekeddel.

(Arany János: Ősszel)

A (6) példában a versszak második sorában lezárul a gondolat. A harmadik sor elején →enjambement formájában váratlanul kiegészül egy utólag odavetett, de a költő számára – a levert 48-as szabadságharcra utalva – nagyon is fontos, nyomatékosítva értékelő elemmel.

Az epifrázist a köznyelvi nyelvhasználat is alkalmazza a szerkezeti váratlansággal, meghökkentéssel történő kiemelés eszközeként, amely prozódiaiilag hatásszünettel emelhető ki.

Egy nyelvviskola internetes reklámszövegében a következő kiemelésre szolgáló epifrázist találjuk:

(7) A titok annyi, hogy forradalmasítottuk,
„megváltoztattuk a nyelvtanulási szokásokat – *teljesen*”.
(www.relaxa.hu)

Az epifrázis adjekciós mondatalakzata mind a szépirodalomban, mind a szónoki beszédben, a beszélt nyelv stíluselemei között a kiemelést, a meghökkentést szolgálja, azt a szokásostól való szerkezeti és szemantikai eltéréssel érzékelteti. Kifejezi a megnyilatkozás gondolatmenetének alkalmankénti ötletszerűségét, a nyelvhasználaton belüli nem megtervezettségét, a spontaneitás természetességét is.

Irodalom: Burton, Gideon: The Forest of Rhetoric (Silva Rhetoricae). <http://rhetoric.byu.edu/Figures/ellipsis.htm>: hiperbaton – Fazekas Enciklopédia <http://enciklopedia.fazekas.hu/retorika/Ellipszis.htm>: epifrázis – Fónagy Iván: A költői nyelvről. (hiperbaton).Corvina. Budapest. 1999: 375–378; 414–416. — Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlatja (hiperbaton). Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. Piliscsaba, 2003: 92–93.– Kiss Sándor: Epifora. In: Világirodalmi Lexikon. 2. kötet. Király István (szerk.) Akadémia Kiadó. Budapest. 1972: 1148. – Москвин, В. П.: Выразительные средства современной русской речи. Тропы и

фигуры. Терминологический словарь-справочник. УРСС. Москва. 2004: 230. – Péter Mihály: Nyelv, stílus, költői beszéd. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2005: 192–206. Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó. Budapest. 1988:179–180. – Szathmári István: Stilisztikai lexikon (enjambement). Tinta Kiadó. Budapest. 2004: 37–38.

Vö.: adjekció, enjambement, hiperbaton, ironia, korrekció, mondatalkazat, transzmutáció

Láthatjuk a bemutatott példánkból is, az alakzat nem csupán a szépirodalom eszköztárának része, hanem a szóközi beszéd, a meggyőző publicisztika, valamint a köznyelv, a reklám is felhasználja a megnyilatkozás hatásának fokozására.

Az alakzatlexikon szerzői a címszavak kiválasztásánál viszonylagos teljességre törekedve 196 alakzatot tárgyalnak és 129 utaló címszóval jelzik, hogy az olvasó hol kaphat még tájékoztatást a kérdéses alakzatról. Megjegyezzük, hogy a legkiválóbb magyar retorikusok is úgy vélekednek, az európai és tengeren túli hasonló retorikai, stilisztikai kézikönyvek egyike sem tárgyalja ilyen sokoldalúan és ilyen mélységben az alakzatok és trópusok világát.

Az alakzatlexikon a széles közönségnek készült. Az iskolai felhasználás szempontjából fontos, hogy a lexikon az alakzatok elméleti hátterét megvilágító címszavakat (pl. alakzat és grammatika) is szócikk formájában tárgyalja. A trópusokat (pl. metafora), s olyan inkább logikai, szemantikai, retorikai és egyszerre stilisztikai jelenségeket vesz sorra, amelyek különböző mértékben kapcsolódnak az alakzatokhoz (pl. definíció, szillogizmus). Végül egyes, az alakzatokhoz is kötődő verstani jelenségeket (pl. alliteráció) mutat be. Mindez a lexikon didaktikai jellegét erősíti, s így válik igazi segítségévé mind a diákok, mind a tanárok széles körének.

Végezetül illő és igazságos, hogy az alkotó közösségről is szót ejtsünk. Az alakzatlexikon huszonkilenc szerzője, két szerkesztője és két lektora nem valamiféle szobatudós, aki feleslegesen, elvont dolgok fölötti eszmefuttatásra adta volna a fejét e félezer oldal is meghaladó kézikönyvben. Valamennyien gyakorló tanárok, akik középiskolákban, egyetemeken, főiskolákon naponta kerülnek szembe a magyartanítás, s ezen belül stíluskutatás és -oktatás gondjaival, akadályaival és sikereivel. Tudásuk legjavát adták ehhez a lexikonhoz. Magyar és idegen nyelvű szakirodalmi forrásokat böngésztek végig a szócikkek megírásához. Példákat viszont tudatosan választották a magyar irodalomból, publicisztikából, reklámszövegekből, szóbeli közlésekből, hiszen a magyar olvasóközönségnek, a mai diákoknak, tanárjelölteknek – a majdnani kommunikációs szakembereknek, közszereplőknek – s tanáraiknak akartak rávezető és szemléletes segítséget nyújtani a meggyőző beszéd hatékonyabbá tételéhez, s a régi alkotások értő olvasásához.

A legnagyobb elismerés azonban Szathmári István professor emeritust illeti, aki a stíluskutató csoportot több évtizeden át vezette, s OTKA-pályázat keretében értelmi szerzője és következetes, mindig bölcs irányítója volt az alakzatlexikon több éven keresztül folytatott előkészítő munkáinak. Az ő személyisége mintegy „támasza, s talpköve” volt annak a kutatóközönségnek, amely Budapesten kívül Szegedtől Szombathelyig, Egertől Miskolcig és Nyíregyházáig össze tudta gyűjteni, s egymásra figyelő és közösen egyet akaró stíluskutatók kohójává tudta nemesíteni ezt a kis csapatot, amely szeretete és szakmai tudása legjavát e kötettel nyújtja át az utókornak, s az érdeklődő közönségnek.

Az Alakzatlexikont elsősorban tanároknak, egyetemi, főiskolai és középiskolás diákoknak ajánljuk, de haszonnal forgathatja mindenki, aki anyanyelvét és az irodalmat szereti, s akár írott, akár beszélt nyelvi keretben igényesen kívánja gondolatait formába önteni.

VERSENYEK

Záróbeszéd¹

Tisztelt Polgármester Úr!
Kedves Kollégák, kedves Diákok!
Hölgyeim és Uraim!

1. Végére értünk az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 2008. évi, immár 36. országos döntőjének. Ismét itt állunk ezen a – mondhatnánk – megszentelt helyen, hogy értékeljük a versenyzők ez évi szereplését, és hogy egy esztendőre búcsút vegyünk egymástól. Most mégis van egy lényeges különbség a korábbiakhoz képest: immár felépült A Magyar Nyelv Múzeumának az impozáns háza, és mi is e sok feladat ellátására alkalmas, csodálatosnak álmódott épület mellett tarthatjuk záróünnepségünket. A Múzeum máris szinte védőbástyája aktív és kreatív, szép nyelvünknek: a régi magyar nyelv és nagyjaink bemutatásával, változatos kiállításokkal, mai nyelvünket középpontba állító vetélkedőkkel – és még sorolhatnám tovább – mozgalmas életet teremtet ezen a kedves tájon. Remélem, hogy tanáraink és ti is, kedves diákok elviszitek a hírt mindenfelé, és eljöttök majd sokszor mintegy feltöltekezni anyanyelvi élményekkel.

2. A továbbiakban – mint tettem a Múzeum áprilisi megnyitó ünnepségének tudományos ülészakán – hadd mutassak rá röviden arra, hogy A Magyar Nyelv Múzeumának széphalmi létrehozása valójában betetőzése volt annak a századokon át tartó lelkes tevékenységnek, amelyet a zempléni-abauíji régió népe és nagy egyéniségei végeztek anyanyelvünk érdekében.

Kezdjük azzal, hogy ennek a vidéknek a nyelvjárása – idevéve az északkeleti területet is – vált a XVI. századtól egységesülő és normalizálódó irodalmi és köznyelvünk alapjává. Aztán a reformáció bölcsője éppen ezen a vidéken ringott, azé a reformációé, amely oly sok módon (magyar nyelvű istentisztelettel, a Biblia és a zsoltárok lefordításával, kollégiumok, iskolák alapításával, nyomdákkal stb.) segítette az anyanyelvi műveltség elterjesztését. És itt született meg 1590-ben kultúránkra talán a legnagyobb hatást tevő Vizsolyi Biblia. Itt munkálkodott a fordítás megszervezője – természetesen maga is fordítója – Károli Gáspár. Számos költőnk (Csokonai, Kölcsey, Arany, Ady, Szabó Lőrinc stb.) és prózaírónk (Kemény Zsigmond, Möricz Zsigmond, Szabó Magda és így tovább) nyelvén kitapinthatóan ott a Károli-biblia nyoma.

A felvilágosodás korából két nagy egyéniség kötődik ehhez a tájhoz: Bessenyei György és Kazinczy Ferenc. Mindketten a sárospataki kollégiumban szerezték meg műveltségük, életszemléletük, erkölcsi tartásuk alapjait, s Bessenyei francia hatásra már az akadémiaát tervezi meg az anyanyelv kiművelése, ápolása érdekében, Kazinczy pedig – hogy legfőbb tetteire emlékeztessenek – innen vezényelte az oly jelentős nyelvújítás országos mozgalmát.

A reformkornak ugyancsak két olyan kiemelkedő egyéniséget adott a zempléni-abauíji vidék, akik szintén sokat tettek nyelvünk kiműveléséért is: Kossuth Lajost és Erdélyi Jánost. Kossuth elsősorban páratlan szónoki beszédeivel, hatásos vezércikkeivel, publicisztikai írásaival, Erdélyi János pedig a sárospataki református főiskola filozófia-, majd irodalomprofesszoraként, valamint népdal-, szólás- és mondagyűjtéseivel járult hozzá az anyanyelvi műveltség emeléséhez.

És a zempléni-abauíji régióban az anyanyelvvél való felelős törődés láncolata nem szakadt meg a XX., XXI. században sem: az 1960-as évektől a sátoraljaiúj helyi Kossuth Gimnázium például – mint tudjuk – minden évben megrendezi a nyelvhasználati versenyeket. Így jutottunk vissza a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumához.

3. És most lássuk néhány mondatban, hogy ti, kedves diákok, hogyan álltatok helyt az idén szónoklataitokban. Mivel mind a tanárok, mind a diákok körében részletesen elemeztük a versenyt, ezúttal csupán néhány pozitívumra és még javítandó néhány negatívumra mutatok rá.

Először említem, hogy bevált a négy kiválasztott téma, és általában ki-ki az egyéniségének és érdeklődésének megfelelően választott közülük. Örvendetes volt aztán az, hogy a nagy többség

¹ Elhangzott Széphalmon a nyelvhasználati verseny díjkiosztó ünnepségén, 2008. október 19-én.

minden tekintetben jobban szerepelt a korábbiaknál: tudniillik természetes nyelven, a beszélt nyelv kellekeit alkalmazva adta elő mondanivalóját a Bibliáról, az olimpiáról, Török Sophieról és egyáltalán a családról, valamint a diplomaszerzés fontosságáról. Nagyon lényegesnek tartom továbbá, hogy diákjaink ebben a felbolydult világban az igazi erkölcsi és egyéb értékeket képviseltek.

Min kell még javítani? Azon, hogy tudjatok hangosan beszélni; hogy szabadon, tehát a vázlatba csak időnként belenézve adjátok elő mondanivalótokat. Aztán több versenyző nem logikusan építette fel előadását, és az érvelésen, a meggyőzésen is van még javítani való.

4. Mindent összevetve: ismét jó volt együtt lenni Kazinczy szűkebb pátriájában. Jöjjünk össze jövőre is, anyanyelvünk és mindnyájunk érdekében!

Jó utazást haza, és jó egészséget a további munkához.

Szathmári István

Az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny 2008. évi döntőjén a bírálóbizottság – helyezési sorrend megállapítása nélkül – a következő versenyzőknek ítélte oda Sátoraljaújhely város plakettjét, valamint 10 000 - 10 000 Ft pénzjutalmát:

Asztalos Lilla, a győri Jedlik Ányos Gépipari és Informatikai Középfiskola tanulója, felkészítő tanára: Balogh Anna.

Balogh Eszter, a siklósi Közoktatási Intézmény Táncsics Mihály Gimnázium és Szakközépiskola tanulója, felkészítő tanára: Puskásné Blaskovits Ildikó.

Borbély Tímea, a győri Krúdy Gyula Szakközépfiskola tanulója, felkészítő tanára: Kovács Kálmán.

Csizmazia Rita, a budapesti Bókay János Humán Két Tannyelvű SZKKI tanulója, felkészítő tanára: Adonyi Judit.

Csuvár Bernadett Lilla, a székesfehérvári Tóparti Gimnázium és Művészeti Szakközépfiskola tanulója, felkészítő tanára: Balázs Nikolett.

Ekkert Alexandra, a siklósi Közoktatási Intézmény Táncsics Mihály Gimnázium és Szakközépfiskola tanulója. A versenyző meghívást kapott a Kossuth-szónokversenyre. Felkészítő tanára: Puskásné Blaskovits Ildikó.

Faddi Bettina, a székesfehérvári Belvárosi I. István Középfiskola tanulója, felkészítő tanára: Bozsoginé Turcsik Judit.

Fábián Péter, a szekszárdi Garay János Gimnázium tanulója. A versenyző meghívást kapott a Kossuth-szónokversenyre. Felkészítő tanára: Heilmann József.

Földesi Orsolya, a Kecskeméti Református Gimnázium tanulója, felkészítő tanára: Kovács Zoltán.

Horváth Lili, a salgótarjáni Bolyai János Gimnázium és Szakközépfiskola tanulója, felkészítő tanára: Bajnóczi Éva.

Juhász Viktória Judit, az encsi Váci Mihály Gimnázium, Szakközépfiskola és Kollégium tanulója, felkészítő tanára: Varga József.

Kakucs Barna, a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Líceum tanulója, felkészítő tanára: Soós Katalin.

Kisbakonyi Dóra, az egri Andrassy György Közgazdasági Szakközépfiskola tanulója, felkészítő tanára: Kovács Jánosné.

Kovács Anikó, a Nagybecskerekai Gimnázium tanulója, felkészítő tanára: Kaposi Papp Kornélia.

Kovács Zsolt, a sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Főgimnázium tanulója, felkészítő tanára: Erdély Judit.

Madarász Fanni, a pécsi Apáczai Nevelési és ÁMK Gimnázium tanulója, felkészítő tanára: Minárik Tamás.

Medics Diána, a szombathelyi Horváth Boldizsár Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola tanulója, felkészítő tanára: Fábián Éva.

Méhes Tímea, a nagykőrösi Toldi Miklós Élelmiszeripari Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium tanulója, felkészítő tanára: Bakóné Drexler Ilona.

Nagy-Kóródi Enikő, a segesvári M. Eliade Főgimnázium tanulója, felkészítő tanára: Fodor Gyöngyi.

Nichita Margit, a szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Főgimnázium tanulója, felkészítő tanára: Bagosi Ilona.

Percze Rajmond, a budapesti Szent István Közgazdasági Szakközépiskola tanulója, felkészítő tanára: Dancsné Papp Ildikó.

Pertich Ákos, a békéscsabai Andrassy Gyula Gimnázium és Kollégium tanulója, felkészítő tanára: Jávorné Vetési Magdolna.

Rákos Balázs, a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium tanulója, felkészítő tanárai: Gombás Szilvia és dr. Kis Kádi Géza.

Tokorcsi Katalin, a nagykanizsai dr. Mező Ferenc Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola tanulója, felkészítő tanára: Gerócs Barbara.

Tóth Nóra, a zalaegerszegi Csány László Közgazdasági Szakközépiskola tanulója, felkészítő tanára: Jozwiak Ilona.

A bírálóbizottság Sátoraljaújhely Város Önkormányzatának emléklakettjét és pénzjutalmát adományozta azoknak a szaktanároknak, akik ismételten kitűnő eredménnyel készítették fel tanítványaikat a versenyre:

Bagosi Ilona, a szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Főgimnázium tanára és

Jozwiak Ilona, a zalaegerszegi Csány László Közgazdasági Szakközépiskola tanára.

* * *

A TIZEDIK KOSSUTH-SZÓNOKVERSENY ÉS RETORIKAI KONFERENCIA KRÓNIKÁJA

A 10. Országos Kossuth Lajos Szónokversenyt és Retorikai Konferenciát 2006. november 7-én és 8-án tartottuk meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dísztermében, az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke, valamint az ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete és az Anyanyelvpolók Szövetsége rendezésében.

A rendezvényt Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja és Juhász Dezső professzor, a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet igazgatója nyitotta meg. A konferencia témája – a szónok feladatait követve – a pronuciációhoz, vagyis az előadásmódhoz kapcsolódott, ez alkalommal a testbeszéd és a szónoklat kapcsolatáról volt szó. Az első előadást dr. Sztítás Benedek ügyvéd, a Miskolci Egyetem Jogi Karának címzetes docente tartotta A gesztus szerepe a szónoki előadásban címmel; a mondanivaló és a gesztusok kapcsolatát hangsúlyozta, látványos és lebilincselő szemléltetést alkalmazva. A második előadó Bóna Judit, az ELTE Fonetikai Tanszékének tanársegéde volt – az első szónokverseny egyik győztese –, előadása a rögtönzésekről és a rögtönzésekhez kapcsolódó testbeszédéről szólt, címe: „Hosszú fáradozásunk legszebb jutalma: a beszéd rögtönzésének készsége” (Quintilianus); előadásához felhasználta a szónokversenyeken készült videofelvételek egy részét. Adamik Tamás, a latin tanszék professzora tartotta a harmadik előadást „A szónok testbeszéde Quintilianus szerint” címmel. Quintilianus aprólékos leírását Gonda Attila egyetemi hallgató szemléltette, római tógába öltözve, klasszikus beszédekből vett idézetekkel és Quintilianus utasításai szerint kimunkált gesztusokkal. A negyedik előadó Szathmári István professzor volt, a frissen megjelent Alakzatlexikont és A magyar stilszika útja c. könyv jelentő-

sen kibővített és átdolgozott új kiadását ismertette. A programot Bényi Ildikó, az MTV műsorvezetője, a tanszék egykori tanára konferálta. Ez a konferencia is – a többihez hasonlóan – érdekes volt (sokak szerint az eddigi legérdekesebb), és hozzájárult retorikai tudásunk kiteljesítéséhez. A hallgatóság zsúfolásig megtöltötte a nagy termet, örvendetes tény a hallgatók retorika iránti érdeklődése. A verseny iránt is nagy volt az érdeklődés, 39 szónok jött el, sokan a határon túlról.

Az első napon a kötelező beszédeket hallgatta meg a zsűri. A hatperces, előre elkészített beszéd témája ismét aktuális volt, egy szólással kombinált kérdés: *A családban marad – a jövőnk?* A második napon került sor a háromperces rögtönzésre. A versenyzők három csoportot alkottak, két-két téma közül kellett választaniuk, s pró vagy kontra érvelniük. A három témacsoport a következő volt: 1. *Celebek harmincadjára kerülnünk?*; *A pohár félig üres vagy félig tele?*; 2. *Elso-dor a retroham?*; *Mai kérdés: Többet erővel, mint ésszel?* 3. *Kulturális internetovább?*; *Derűre, borúra: fogyókúra?* A verseny színvonala ismét nagyon magas volt, a kötelező témát változatosan közelítették meg a versenyzők, a rögtönzések szellemesek voltak.

A verseny nyertesei:

- 1. Nagy Zsófia**, Nyíregyházi Főiskola
- 2. Schilling Tamás**, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba
- 3. Takó Ferenc**, ELTE BTK, Budapest

Közönségdíjas: Kantár Balázs, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra

A zsűri különdíjasai:

Kupó Péter, Batthyány Lajos Gimnázium, Nagykanizsa
Kantár Balázs, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
Lehoczki Adrienn, Békéscsabai Evangélikus Gimnázium
Katona Ágnes, ELTE BTK, Budapest
Fazakas István, ELTE BTK, Budapest
Simon Tamás, Savaria Egyetemi Központ, BTK, Szombathely

Küöldíjasok:

A **Magyar Asszonyok Szövetsége** Gulácsy Irén-emlékplakettje és oklevele a legjobb női szónoknak:
Nagy Zsófia, Nyíregyházi Főiskola

A **Rákóczi Szövetség** díja a legjobb határon túli versenyzőnek:
Csák Eszter, Nagy Mózes Elméleti Líceum, Kézdivásárhely

A **Magyar Rádió** különdíjban részesítette a legszebben beszélő versenyzőt:
Pánczél Gyöngyvér, Bod Péter Tanítóképző Főiskola, Kézdivásárhely

A **Bárczi Géza Alapítvány** különdíjat adott az alábbi versenyzőknek a zárt *é* hang megőrzéséért:

Csák Eszter, Nagy Mózes Elméleti Líceum, Kézdivásárhely
Gödri Réka Rebeka, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bod Péter Tanítóképző Főiskola, Kézdivásárhely
Pánczél Gyöngyvér, Bod Péter Tanítóképző Főiskola, Kézdivásárhely
Soós Georgina, Újvidéki Egyetem, ISTK

A Magyar Média Iskola különdíjat adott át a legjobban beszélőnek és a legjobb előadónak:
Jakus Ágnes, Eszterházy Károly Főiskola, Eger

Esztergom város különdíját az alábbi versenyzőnek ítélte oda a zsűri:
Pölcz Ádám, ELTE BTK, Budapest

A díjkiosztáson a zsűri elnöke, Grétsy László adta át a díjakat, Balázs Géza pedig a jutalmakat.

A zsűri nagy figyelmet igénylő feladatát idén is Dobos Krisztina tanár és politikus, Horváth Zsuzsanna oktatáskutató, Aczél Petra egyetemi docens, Balázs Géza egyetemi tanár és Koltói Ádám főiskolai tanár látta el. A zsűri titkára Bóna Judit, az ELTE BTK Fonetikai Tanszékének tanársegéde, valamint Dudás Róbert Gyula hajdani sokszorosan nyertes versenyző volt.

A rendezvényt az ELTE Rektori Hivatala és Hallgatói Önkormányzata, a BTK Hallgatói Önkormányzata, az Oktatási Minisztérium, az Anyanyelvpolók Szövetsége és a Hotel Corvin támogatta, a könyvjutalmakról számos kiadó és a Magyar Nyelvtudományi Társaság gondoskodott. Ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni.

A Magyar Asszonyok Szövetsége a szónokverseny számára 2005-ben alapította a Gulácsy Irén-díjat, melyet a jövőben is át fognak adni az általuk legjobbnak tartott női versenyzőnek. A díj Domonkos Béla szobrászművész által készített bronzplakett, mely Gulácsy Irént ábrázolja. A díjat Gajdos Erzsébet adta át.

A Magyar Rádió is 2005-ben díjat alapított a legszebben beszélő versenyzőknek, akiket a zsűri választ ki. A díj egy 26 CD-ből álló sorozat volt, mely Petőfi összes költeményét tartalmazta. Köszönjük Perjés Klára szerkesztő asszonynak és Kerényi György főszerkesztő úrnak. A díjat Varsányi Anikó főrendező, a mikrofonbizottság elnöke adta át.

A Rákóczi Szövetség 2006-ban alapított díját (egy könyvcsomagot) és oklevelét Ugron Gáspár titkár adta át a legjobb határon túli versenyzőnek.

A Bárczi Géza Alapítvány díjazottjait mindig Buvári Márta elnök és munkatársa választja ki. A díj oklevél és egy olyan könyv, melyben jelölve van a zárt *ë*. Köszönjük. Megemlítendő, hogy az ELTE szépkiejtési versenyének elnöke kezdetben Kodály Zoltán volt, s mindig olyan versenyző nyert, aki ejtette a zárt *ë* hangot.

Esztergom város különdíja egy értékes rézkarc volt, az önkormányzat nevében Eck Alajos tanácsnok adta át.

A Magyar Média Iskola díját Siklósi Beatrix televíziós személyiség, igazgató adta át.

A tizedik verseny zajlott le, ismét nagy sikerrel. Mindez nem valósulhatott volna meg az Állam- és Jogtudományi Kar gondnoka, Meszéna Gabriella segítségével, nagy-nagy köszönet illeti őt, valamint Balogh Miklóst a világítás megrendezéséért és a videofelvételek elkészítéséért. Ugyancsak köszönet illeti Hegedűs Hajnalkát az adminisztrációs feladatok lelkiismeretes elvégzéséért. A verseny végén Balázs Géza köszöntötte a verseny szervezőjét, s átadta a 2008. év nyelv-művelője díjat a versenyek szervezéséért.

Reméljük, hogy ezt a hasznos, közösségteremtő rendezvényt a jövőben is meg tudjuk tartani, reméljük, hogy Dékán Úr és Intézetigazgató Úr a jövőben is támogatják rendezvényt. A konferencia és a verseny rendezése az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékéhez tartozik. Ez a tanszék fogja a jövőben szervezni a versenyeket, mégpedig Raátz Judit főiskolai tanár vezetésével. Adamikné Jászó Anna továbbra is segíti a verseny szervezését, ő is ennek a tanszéknek a munkatársa.

Adamikné Jászó Anna
főiskolai tanár,
a konferencia és a verseny szervezője

K Ö N Y V S Z E M L E

Koltói Ádám: Jó szóval

Írások nyelvünkről, nyelvhasználatunkról

*Kiadja: a Ceglédi Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola megbízásából
a Ceglédi Közgazdasági Alapítvány*

Többszörös elfogultsággal vettem kézbe dr. Koltói Ádám könyvét. Elsősorban a szerző miatt, aki ugyanabban az évben (1984) cserélte a ceglédi középiskolai tanárságot a budapesti főiskolai katedrára, amikor e sorok írója az iskola diákja lett. Kollégáimmal együtt az ő örökösének vallhatjuk magunkat magyartanárként, osztályfőnökként, sőt alkalmi újságíróként és az iskolai ünnepek próbáin is.

Az elfogultság a kiadónak is szól, amely az említett iskola alapítványa. Sokféleképpen ünnepelhet egy 40 éves oktatási intézmény, például úgy, hogy egykori alapítójának kötetbe fogott munkásságát nyújtja át az érdeklődő olvasónak.

Végül elfogulttá tesz a téma, mely túlmutat az alcím által megjelölt szópár jelentéskörén, pontosabban: hangsúlyossá válik a második szó birtokos személyjele. Rólunk, a nyelvet használó emberekről olvashatunk elsősorban a könyv lapjain, akár egy helytelenül alkalmazott kötőszó, akár egy találó szóalkotás a cikk tárgya.

A kötetet bevezető személyes hangú írások olvastán bizonyossá válik, hogy az „emberközpontú” jelző nemcsak a nyelvművelést, hanem a nyelvművelőt is illetheti. A „jó szó” és a „szép szó” emberi kapcsolatokat formáló hatalmáról vall ezekben a költői szépségű szövegekben Koltói Ádám, aki emberismeret, példaképének portréját is megrajzolja. Grétsy László nemcsak „példakép(p)” említtetik. Ő írt ajánlást a könyv elé, majd „köznevesült” egy szócikkben: a grécsi jelentései: emberségtudó, mesteri, atyai, jóindulatú, szíves, egyedi.

Az ismeretterjesztő írások első köre a *Nyelv, ember, társadalom* címet viseli. Akad közöttük klasszikus szociolingvisztikai témájú a nyelvi változásról (az sms-nyelv sajátosságai) és a nyelvhasználat nemek szerinti különbségeiről (*Férfiszózat, női csevej*). Más részük korunk társadalmi viszonyait szókészleti, jelentéstanai vagy frazeológiai jelenségek tükrében veszi szemügyre. Például azt, hogyan születnek új szókapcsolatok a családok felbomlásával, újak alakulásával: a *férjem lánya, első házasság, mostani feleség* stb. Intő ellenpélda a hagyományos rokonságnevek etimológiájának bemutatása, bennük a szoros összetartozást és szeretetet sugalló jelentések (*Rokonság – közös zsák*). Gyakran morális kérdéseket vet fel egy-egy kifejezés és rokon értelmű

párjainak sorsa (*Mire való a borra való?*) vagy a tegeződés problematikája (*Te-ringettél!, A letegezés*).

Koltói Ádám sok valós élethelyzetet villant fel, sokszor idézi az írott és elektronikus sajtót. Ezek a forrásai azoknak a nyelvhasználatbeli, helyesírási bizonytalankodásoknak, tévedéseknek, melyeket a *Hellyesen...* című fejezetben tesz szóvá. Logikus, közzérhető magyarázatokat kapunk e hibák okairól és természetéről – nemritkán nyelvtörténeti példatárral kiegészítve –, és kedves, okos tanácsokat az elkerülésükhöz. Ugyor a szabályokat is figyelmen kívül hagyhatjuk; az emelkedett, ünnepi tartalmat kifejezve írhatjuk nagy kezdőbetűvel a *karácsonyt*.

Koltói Ádám igazi szaknyelvújító: szóalkotásait érdemes megismertetnünk a diákokkal, mert szellemességükkel, képszerűségükkel segítenek egy-egy nyelvi jelenség, probléma megértésében: *szókarambol, szószatyor, csiki-csuki* szavak, és persze: a *farmerszó*. „Kopott 'farmerszavakat' használnak olykor még komoly közéleti emberek is.” Olvassuk a csaknem két évtizedes megállapítást, és sorban jutnak eszünkbe a mai példák: az államtitkár-helyettes *zsírúj terepjárót* említi a híradóban, az irodalmi alakok *beszólnak* egymásnak a dolgozatban. Nyegle, fiataloskodó stílus a választékoságot követelő beszédhelyzetben. Sajnos, a probléma aktuálisabb, mint valaha.

A farmernyelv, a hüm-hüm nyelv, a közhelyes beszéd térhódításáról a *Szépén...* című fejezetben olvashatunk. Mire a végére érünk, már nincs kétségünk afelől, hogy csodáktól fosztjuk meg magunkat, ha lemondunk a képes beszéd vagy a „szómuzsika” lehetőségeiről, a színönimák gazdagságáról. „A szép szónak két műzsája van: az igazság és a szeretet. Aki ebből az ihletésből szól, az szépen szól.” Nyelv és erkölcs megint összekapcsolódott, biztosan nem véletlenül. Valószínűleg ez a kötet írásainak legfőbb üzenete.

Koltói Ádám Cegléden még mindig tanár úr, holt a fiatalabb generációk már a helyi lap főszerkesztőjeként, esetleg televíziós műsorvezetőként ismerhették meg. Az ifjúság felé forduló emberi és nyelvészeti érdeklődést külön fejezet jelzi a kötetben. A tanár úr itt is csak a durvaságért, igénytelenségért ró meg, többet dicsér: az ötletes, szellemes szóalkotásokért, a kifejezésbeli gazdagságért. Sokan el-

mondták már, hogy „szerelmi szótár” összeállításának ötletével tabutémához nyúlt, de felvetései továbbra is időszerűek.

A sajtó nyelvének ügye rendkívül fontos mind azok számára, akik tisztában vannak a televízió, a rádió és az újságok mintaadó szerepével. Elveszett az egykor létező norma, a bulvárosodott sajtó nyelvét felszíváro az argó, az utcanyelv, az ifjúsági nyelv szókincse. A sajtó farmeryelvhasználatának következménye a szerepzavar: a szerepkeveredés és -tévésztés. A sok példa mellett megoldási javaslatot is találunk: „Kiválasztáskor az emberi, szakmai és poli-

itikai feltételek mellett jelenjen meg a kulturált (szerephű) nyelvi viselkedés követelménye is.”

Az első szó joga Grétsy Lászlót illette meg, az utolsó C. Oláh Györgyöt. Az ő – régi díszítőelemekből összeállított – illusztrációi kísérik a könyv írásait. A grafikus gondolatait kiegészíti egy rövid szójegyzék, mely az ólmos nyomdászat lassan eltűnő szókincséből válogat. Emberi értékek és nyelvi értékek mentése – együtt, egymást feltételezve. Még a sorok közé is ez van írva Koltói Ádám *Jó szóval* című könyvében.

Soósné Molnár Helga

Karsainé Horváth Klára: Anyanyelvi feladatok *A Kazinczy Ferenc Gimnázium kiadványa, Győr, 2008*

Karsainé Horváth Klára Kazinczy- és Radnóti-díjas tanár, pályafutása során számtalan diákot készített fel különböző nyelvművelő, szavaló- és retorikaversenyekre. A most megjelent feladatgyűjtemény válogatás azokból a feladatsorokból, amelyek segítségével a Tanárnő az Édes Anyanyelvünk nyelvhasználati verseny írásbeli fordulójára készült a tanulóival. A kötet mégsem csak a versenyezni vágyó középiskolások számára íródott, haszonnal forgathatja minden pedagógus az anyanyelvi készségfejlesztés során.

A gyakorlókönyv az Előszó (3–4) után hosszabb-rövidebb tematikus feladatlapokat tartalmaz, valamint minden feladatsor után szerepel egy megoldókulcs is. Az első fejezet címe Összetett feladatok, ebben helyet kapnak szövegalkotási, az írásjelhasználattal, a szövegértést fejlesztő, a szókincset bővítő, valamint stilisztikai és grammatikai gyakorlatok is. A többi fejezet ezeken a részterületeken való alaposabb elmélyülést szolgálja, de találunk feladatokat a szinonímiával, idegen szavakkal, szólásokkal és közmondásokkal, valamint nyelvhelyességgel, helyes szóhasználattal kapcsolatban is.

A kötet többféle feladattípust variál. A szövegalkotási gyakorlatok változatosak, különféle megközelítéseknek kell eleget tenniük a gyerekeknek, például az sms formai követelményeinek megfelelően kell válaszolni egy levélre, vagy nominális stílusban kell leírni a feladatot. Sok feladat foglalkozik nyelvhelyességi hibák javításával, a rosszul megfogalmazott mondatok újraírásával. Találunk feladatokat a grammatikai ismeretek kreatív gyakoroltatására is: a diá-

koknak szavakat kell alkotniuk úgy, hogy a morfémaik jellege és sorrendje meg van adva (például: szótó-képző-képző-rag), vagy összetett szavakat kell alkotniuk úgy, hogy az összetétel első tagja egy állatnév legyen (pl.: farkasvakság). Mindemellett szerepelnek a mondatelemzéssel kapcsolatos „klasszikus” feladatok is.

A Közmondás, szólás, szállóige, a Szinonimák, a Feladatok idegen szavakkal és a Nyelvhelyesség, helytelen szóhasználat című fejezetek egyes gyakorlatai pedig a különböző kézikönyvek, szótárak forgatását igénylik megoldóiktól, hiszen olyan kérdésekre keresik a választ például, hogy mivel foglalkozik a *masamód*, minek a szakszava a *tördel*, vagy melyik ismertebb szólás jelentése egyezik meg a *drágább a folt a ruhánál* mondásával.

Ezekon kívül a gyakorlókönyv érdeme még, hogy sok és válogatott szepirodalmi szöveget, szöveg-részletet tartalmaz, melyekhez változatos feladatok kapcsolódnak. A tanulóknak értelmezniük kell olyan közismert verssorokat, amelyek pontos jelentését gyakran nem gondoljuk át, stílushatást keltő kifejezéseket kell keresniük egy-egy idézetben, vagy éppen szinonimák segítségével kell újrafogalmazniuk egy leírást.

Karsainé Horváth Klára kötete jó szolgálatot tesz a versenyekre készülő középiskolások diákoknak csakúgy, mint az anyanyelvi órákat színesíteni vágyó pedagógusoknak.

Nguyen Than Nikolett

Most jelent meg!

**Demeter Katalin:
ÉRTÉKÖRZÉS**

Tanulmányok a megőrzendő természeti, társadalmi értékek fenntartásának és az életminőség fejlesztésének összehangolásáról

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon: 363-0276, fax: 221-6337, e-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

Az alábbi hasznos ötlet szerzője *Magyar Adrienn*, az ELTE magyar szakos hallgatója.

Anyanyelvi társasjáték

A társasjáték szinte minden témakör összefoglalására, gyakorlására alkalmas, különösen dolgozat előtti, összefoglaló órákon ajánljuk.

Eszközök

Játéktábla: A tanár előzetesen – az osztály létszámától függően – kartonpapírra társasjáték-táblát készít. Általában egy táblánál 40-60 mező elegendő 3-4, 2 fős csapat játékaéhoz (Egy 30 fős osztálynál 4-5 táblára lesz szükség). Kisebb diákoknál lehetséges, hogy maguk a diákok készítik a táblát technika- vagy rajzórán, így még szívesebben fognak részt venni a játékban.

Kártyák: A tanár előzetesen készíti el a kártyákat – minden táblához egy csomagot. A 40–60 mezőhöz kb. ugyanennyi kérdésre lesz szükség. Ez a mennyiség kb. a tábla feléig elegendő, itt a diákok újramegírják a kártyákat. Mivel minden kérdés többször kerül elő, így jobban rögzül a válasz. Aszerint, hogy milyen nehézségű a kérdés, a tanár előzetesen mellé írja a helyes válaszért járó pontot.

Figurák: Azok a bábuk, amelyekkel a diákok játszani fognak. Erre kiválóan alkalmasak a kindertojásban lévő ajándékok, de bármi megteszi.

A játék előnye, hogy a táblákat csak egyszer kell elkészíteni, mert az később szinte minden anyag összefoglalására alkalmas. A kérdések megírásával pedig a dolgozatkérdések is megvannak.

A játék menete

- Az osztályt csoportokra osztja a tanár vagy a tanár és a diákok. Egy táblához 3–4 ember/pár kerüljön – az osztály létszámától függően. Minden táblához választani kell egy játékvezetőt.
- A diákok, a játék során úgy fognak a start mezőtől a cél felé haladni, hogy kártyákat húznak. Ha a diák helyesen válaszolt, léphet annyit, ahány pontot a kérdés ér. A válasz helyességét a játékvezető állapítja meg, aki használhatja a könyvét, füzetét, jegyzetét.
- Ha valaki rossz választ adott, nem léphet.
- Érdemes a táblán néhány extra mezőt elhelyezni, ami hol lassítja, hol gyorsítja a játékot. Ezeket – az egyszer kimaradsz, lépj előre 3-at – mezőket érdemes az anyagrészeknek megfelelő kis történetekbe foglalni. Pl.: nyelvtörténetnél, általános iskola 8. osztály: *1844-ben az országgyűlés hivatalos nyelvvé nyilvánította a magyar nyelvet! Ünnepelj Te is, lépj előre hármat!* Érdemes olyan dolgokat megemlíteni itt, amik az órán nem hangzottak el, nem tartoznak szorosan a törzsanyaghoz, de érdekesek, figyelemfelkeltőek. Ha a diák rálép, biztosan meg fogja jegyezni ezeket az információkat.
- Aki leghamarabb ér célba részesüljön jutalomban: kapjon 5-öst, piros pontot vagy esetleg valamilyen apró cukorkát.
- Az egyes táblák köré gyűlt csoportokat is meg lehet versenyeztetni: aki a leghamarabb ér a végére, vagy a legkevesebb rossz választ adja stb. jutalmat kap.

A módszer előnye, hogy az unalomig ismételt kérdésekre a diákok már szinte gondolkodás nélkül fognak válaszolni, és, mindezt szívesen teszik, hiszen játszanak, észre sem veszik, hogy tanulnak is.

Továbbra is várjuk ötleteiket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

